

Kafka na *Kafka*

Leerstoelgroep Filosofie van Mens & Cultuur 10 EC

Faculteit der Wijsbegeerte

Erasmus Universiteit Rotterdam

Bachelorthesis Filosofie

Woordenaantal: 17.242

D.J.W. Laan

Studentnummer 360042

Begeleider: dr. A.W. Prins

Adviseur: dr. P. Schuurman

18 mei 2014

Inhoudsopgave

Lijst van afkortingen.....	5
1. Inleiding.....	7
1.1 Kafka's waarheid.....	8
1.2 Enkele woorden van voorzichtigheid.....	9
2. Raadsels oplossen.....	10
2.1 Kafka & Freud.....	10
2.2 Kafka & Hitler, Stalin, Taylor, Weber.....	10
2.3 Kafka & God.....	12
3. Onderzoekingen.....	13
3.1 Theodor Adorno.....	13
3.2 Walter Benjamin.....	14
4. <i>Toward a Minor Literature</i>	16
4.1 Denken volgens en als Deleuze & Guattari.....	16
4.2 Een vampier, een aap en een constructieve destructie.....	19
4.2.1 Een aap: dier-woorden & mens-woorden.....	19
4.2.2 Een vampier: familie & huwelijk.....	21
4.2.3 Een constructieve destructie: constructie – paranoia-wet.....	25
4.2.4 Een constructieve destructie: destructie – schizo-wet.....	29
4.2.5 Minoriteitsliteratuur: deterritorialisatie, politiek & collectiviteit.....	38
5. Kafka na <i>Kafka</i>	42
Literatuurlijst.....	48

Lijst van afkortingen

- VW Kafka, F. (2009) *Franz Kafka: Verzameld Werk* (19e druk). Amsterdam: Querido.
- K Deleuze, G. & Guattari, F. (1986) *Kafka: Toward a Minor Literature*. Minneapolis: University of Minnesota Press.
- DC Romein, E., Schuilenburg, M. & Tuinen van, S. (red.) (2009) *Deleuze compendium*. Amsterdam: Boom.

1. Inleiding

Een vader. Een zoon. Zijn verloofde. Een alleenstaande vriend in Rusland. De zoon bang zijn vriend te beledigen met het nieuws van de verloving. Eenmaal de brief geschreven, vertelt hij zijn vader erover. Er ontstaat ergernis en een woordenwisseling volgt. Ziek en oud wordt de opwinding de vader teveel, zo meent de zoon, en hij draagt de verzwakte man naar zijn bed om uit te rusten. Hier denkt de vader het plan te bespeuren om hem te lozen ten gunste van de verloofde. Hij ontsteekt in woede en veroordeelt de zoon ter dood. De zoon verlaat het huis en springt van de brug de rivier in.

Wat moet je daarmee?

Dat is de vraag die lezers van Kafka zich al tijden stellen. Niet omdat zijn verhalen wanordelijk of waanzinnig zijn, dat is ten minste niet de gebruikelijke receptie, maar omdat Kafka's verhalen, in bijna juridische taal geschreven, glashelder zijn en de lezer tegelijkertijd voor raadsels plaatsen.

Welke raadsels? Het zijn er te veel om op te noemen: bij nadere inspectie wordt elk woord van Kafka een raadsel. Wie is deze Russische vriend? Waarom Rusland? Wat hebben de aanstaande echtgenote en Felice Bauer, Kafka's eigen verloofde met elkaar van doen? Waarom eindigt het verhaal zo abrupt? Is daar spot in te bespeuren? Of is het een welgemeende representatie van het drama dat familie heet? Waarom gaat zijn vader op een bed staan en reikt hij met zijn hand naar het plafond?

De nauwgezette beschrijvingen zijn zo rijk aan details, dat elk van deze details een sleutel zou kunnen zijn, een ingang. Hetzelfde beweren de eerste zinnen van het werk waar dit traktaat om draait – *Kafka: Toward a Minor Literature* van de filosofen Gilles Deleuze & Felix Guattari:

How can we enter into Kafka's work? This work is a rhizome, a burrow. The castle has multiple entrances whose rules of usage and whose locations aren't very well known. The hotel in *Amerika* has innumerable main doors and side doors that innumerable guards watch over; it even has entrances and exits without doors. (K, p. 3)

Dit zijn zinnen die zelfs met de slechtste wil geen serieus protest teweeg kunnen brengen: het is moeilijk te ontkennen dat Kafka naast een kwantitatief bescheiden literair nalatenschap, een indrukwekkend leger interpreten heeft voortgebracht. Wie aan Kafka denkt, denkt onvermijdelijk al

snel aan al deze interpretaties. Derhalve zal, voor een beter begrip van het onbegrijpelijke aan Kafka's werk, begonnen worden met het schetsen van de bestaande regionen binnen de wereld van Kafka-interpretaties. Na deze inleidende schetsen zal tot het eigenlijke onderwerp van dit traktaat worden gekomen: de positie van Deleuze & Guattari in *Kafka: Toward a Minor Literature* en tot slot een kritische reflectie daarop. Uiteindelijk met als doel de vraag te beantwoorden waar binnen het veld van interpretaties, de interpretatie – als we hetgeen Deleuze & Guattari ontwikkelen zo mogen noemen – van Deleuze & Guattari staat. Doen ze iets volkomen nieuws en extreems? Of is het slechts een interpretatie onder vele andere?

Alvorens te beginnen met het maken van een dergelijke schets van bestaande Kafka-interpretaties, is het verhelderend om een eerste scheiding aan te brengen die de interpretaties in twee kampen verdeelt. De raadsels die Kafka's woorden oproepen, worden namelijk op grofweg twee manieren benaderd. De eerste manier ligt het meest voor de hand: men tracht de gepresenteerde raadsels op te lossen. De tweede manier ligt nu ook voor de hand: met tracht de raadsels *niet* op te lossen, maar ze louter te 'onderzoeken'.

1.1 Kafka's waarheid

Een derde categorie die ik hier louter wil aanstippen, betreft de lezers die in het geheel willen afzien van interpretatie. De veelheid aan interpretaties waarover ik zojuist sprak, wordt door deze niet-interpreten aangegrepen om te spreken van een “massale verkrachting” (Sontag, *Against Interpretation*, 1979 geciteerd in Visscher de, 1991, p. 86) van Kafka's werk. In plaats van het 'verkrachten' van Kafka, zouden lezers een veel terughoudendere houding moeten innemen en in plaats van het werk in een bepaald kader te plaatsen, het werk moeten bewonderen 'zoals het is'. Pietro Citati formuleert deze bewondering ook wel als een zoeken naar de 'waarheid van het werk'. (Visscher de, p. 85-86)

Om welke redenen doet men dan nog mee aan deze massale verkrachting van Kafka? Een argument dat wellicht veel interpreten zouden delen, is dat van de onmogelijkheid van een objectieve waardering van een werk – waaronder dat van Kafka. Wanneer een werk gelezen wordt, staan lezer en werk niet tegenover elkaar – het werk als bestudeerd object en de lezer als bestuderend subject. Het werk raakt en verandert de lezer, die zichzelf in het werk weerspiegeld ziet, en onvermijdelijk gaat het werk op deze manier ook *over* hemzelf. Het werk leest de lezer – om het maar eens provocerend te formuleren. Het zal een eenzame Schleiermacheriaanse

hermeneuticus zijn die dit afdoet als post-moderne hersenspels en die het feit dat iets als auteursintentie al decennia lang doodverklaard is binnen de literatuurwetenschap (zie bijvoorbeeld: Barthes, 1977) luchtig terzijde schuift. Met het lezen eigent de lezer zich het werk altijd tot op zekere hoogte toe.

Dat alles maakt het misschien nog niet per se wenselijk, nodig of nuttig om interpretaties te geven, maar wel mogelijk. Het tegendeel – *de* waarheid van het werk – is hiermee in ieder geval onmogelijk geworden. Ten derde rest er het zwijgen.

1.2 Enkele woorden van voorzichtigheid

Het voorbij zien komen van het tweetal Deleuze & Guattari zal voor een deel van de lezers die wel eens van hen gehoord heeft, ongetwijfeld een bepaalde mate van afschuw oproepen. Deleuze & Guattari zijn in staat menig filosoof tot verwarring (of wanhoop) te drijven door taal die soms raadselachtig, onsamenhangend en volstreckte nonsens kan lijken. Hoe komt dat? Zoals in §4.1 nader zal worden bekeken, staan Deleuze & Guattari een 'wild' denken voor dat zich niet per se houdt aan logische 'wetten' en argumentatieve stappen. Dat betekent niet automatisch dat ze 'maar wat zeggen', maar ze proberen wel op een *andere* manier te denken dan gebruikelijk is. (DC, p. 21-22) Dat dit denken *anders* is of wil zijn, is een gegeven – tenzij je het geweld aandoet en terugbrengt tot gebruikelijke manieren van denken. De manier waarop dit denken geformuleerd wordt is daarmee echter nog niet bepaald.

Nu ben ik van mening dat zo'n wild denken niet een vrijbrief is voor obscure formuleringen en opzettelijke onduidelijkheid. Bij de behandeling van Deleuze & Guattari en hun boek *Kafka* zal ik dan ook pogen hun filosofie zo helder mogelijk en met de nodige distantie uiteen te zetten. Echter, wel op zo'n manier dat het het karakter en de strekking van dit wilde denken behouden blijft en niet gereduceerd wordt tot oude manieren van denken – en dat vereist enige welwillendheid.

2. Raadsels oplossen

De eerste groep van interpretaties strookt eigenlijk het meest met de dagelijkse betekenis van het woord interpretatie; elementen in het verhaal worden symbolisch geduid en via deze blootgelegde symboliek met elkaar in verband gebracht zodat een samenhangend, betekenisvol geheel ontstaat. Hier zal ik me beperken tot de meest gangbare duidingen: de psychoanalytische, de maatschappelijke en de theologische.

2.1 Kafka & Freud

Het gebruik van Freuds psychoanalyse bij het duiden van Kafka is geen onverwachte zet. Werken als *Brief aan de Vader*, die handelt over de schuld of onschuld van zijn vader, verleiden de lezer gemakkelijk om Kafka's werken te lezen als sublimaties van een lelijk uitgediend Oedipus-complex. De tekst is voor de psychoanalyse namelijk de sublimatie van een gefrustreerd verlangen van de schrijver, en herbergt zodoende eigenschappen van dit naar het onderbewuste verbannen verlangen.

Ook op de psychische leefwerelden van de personages, in de tekst zelf, kan de psychoanalyse toegepast worden. Het feit dat Kafka zelf op de hoogte was van de Freudiaanse psychoanalyse (Gray, 2005, p. 100) ondersteunt dit. De in de inleiding gegeven, grove, samenvatting van *Het Vonnis* lijkt bijvoorbeeld zo uit een Freudiaans leerboek te zijn ontsnapt. De zoon gaat gebukt onder de autoriteit van de vader, maar – de moeder is al dood – weet een vrouw te vinden en tevens zijn vader te overtroeven als zakenpartner. Hij stelt in de tekst zelfs voor van kamer te wisselen. Alles wijst er dus op dat hij zijn vader wil vervangen. De familiale driehoek wordt gekanteld. De zoon maakt de vader zijn mindere en uiteindelijk draagt hij hem naar zijn bed (de dood?). Maar het is, zoals aan het einde van het verhaal te zien is, onmogelijk om aan de macht van de vader te ontsnappen en om zijn opstandigheid doodt de vader de zoon.

Met welke insteek (met of de schrijver of de tekst als object) de psychoanalytische weg ook wordt ingeslagen, de vele driehoeksverhoudingen en een vaak machtige, ongrijpbare entiteit (de Wet, Klamm, het Slot, de oude commandant en vanzelfsprekend de vader) die in Kafka's werk voorkomen, bieden genoeg handvatten om deze benadering aannemelijk te maken.

2.2 Kafka & Hitler, Stalin, Taylor, Weber

Adolf Hitler, Josef Stalin, Frederick Taylor en Max Weber: een bont gezelschap. Een of meerdere van deze denkers en doeners, wordt in de maatschappelijke interpretaties aan Kafka verbonden. De

interpretaties, net als de aan de figuren gekoppelde maatschappelijke condities (Hitler aan nationaal-socialisme, Stalin aan communisme, Taylor aan kapitalisme en Weber aan bureaucratie), overlappen elkaar deels.

Zo identificeert Hannah Arendt het totalitarisme (o.a. Hitler & Stalin) in de situaties die Kafka beschrijft. *Het Proces* is exemplarisch voor dit totalitarisme. In dit verhaal poogt hoofdpersoon K. zijn onschuld te bewijzen voor een nooit geformuleerde aanklacht. In de onverbiddelijke, schijnbaar niet te beïnvloeden, werking van de rechtbank, ziet Arendt een noodzakelijkheid die in feite is gebaseerd op een wereld van schijn en leugens. Deze noodzakelijkheid is echter zo ingericht, dat wanneer K. er tegenin gaat (door zijn onschuld te willen bewijzen), hij schuldig wordt aan het niet-noodzakelijk maken van het systeem: het systeem is noodzakelijk zolang iedereen erin meegaat. Zo wordt K's strijd de oorzaak van zijn schuld, doordat hij zich weigert te onderwerpen aan de totalitaire rechtbank. Tegelijkertijd is K's strijd een strijd voor de “unalienable rights of man” (Arendt, 1944 geciteerd in Moran, B. & Salzani, C., 2013, p. 159), die de geïsoleerde rechtbank (of – in *Het Slot* – de heren van het slot) vreemd zijn. Theodor Adorno valt Arendt hierin bij, hoewel we zullen zien dat zijn interpretatie van Kafka nog veel meer behelst. George Steiner, de derde interpreet in deze lijn die van Joodse oorsprong is, ziet in *Het Proces* ook de totalitaire staat – en specifiek Auschwitz. De sobere taal van Kafka zou volgens Steiner (*avant la lettre*) getuigen van de onmogelijkheid om over Auschwitz te kunnen spreken, omdat dit buiten de taal zou liggen. (Visscher de, 1991, p. 100-101; 103-105)

Ook vanuit marxistische kringen is over Kafka geschreven. Georg Lukács is hier een sprekend voorbeeld van. Hij meent dat Kafka enerzijds als profeet gezien kan worden van het kapitalisme, dat in Kafka's tijd nog tot volle wasdom moest komen. De eigenschappen van Kafka's werk die op deze 'profetie' wijzen, komen deels overeen met de eigenschappen van het totalitarisme, maar de focus ligt voor Lukács op de vervreemding die Kafka's werken eigen is: “de wezenlijke onwerkelijkheid van de menselijke existentie”. (Lukács, 1977, p. 77) De lezer van Kafka zal zonder moeite het volkomen verloren-zijn in een oneigen wereld, herkennen. Tegelijkertijd is wat Kafka doet niet meer dan een tonen van de vreemdheid; een kritiek ontbreekt. Hij draagt geen oplossing aan. Daarbij is de manier waarop hij deze vreemdheid toont niet eenduidig te interpreteren. (Visscher de, 1991, p. 101-102)

Dat dit laatste het geval is, blijkt wel uit het feit dat Milan Kundera de interpretatie Lukács omdraait: in plaats van het tonen van de vervreemding *ten gevolge* van het kapitalisme, laat Kafka volgens Kundera namelijk juist de *mogelijkheid* zien van een bureaucratische werkelijkheid. Hierin

heeft de mens geen wil meer om zich te voegen in een bepaalde gemeenschap, maar wil “aanvaard worden door een institutie”. (Kundera, 1986, p. 138) Deze institutie is gerepresenteerd door – opnieuw – het slot, de rechtbank, enz. Binnen de institutie weet men niet wat men doet; men doet maar wat. Hoewel Kundera's interpretatie ook andere aspecten uitlicht, is hier van belang dat ook volgens hem de groteske bureaucratie in Kafka niet ver weg is. (Visscher de, 1991, p. 103)

2.3 Kafka & God

Kafka's vriend en redder van zijn werken Max Brod, heeft in zijn biografie over Kafka zijn eigen visie op Kafka's werk beschreven. Brod's interpretatie wordt dikwijls aangeduid als een negatieve theologie: de afwezigheid van God. Hoofdpersoon K. probeert in Kafka's romans volgens Brod steeds nabij God – het slot, de rechtbank, de vader, de Wet – te komen, maar telkens blijkt dit onmogelijk te zijn. De wereld van de mensen en de wereld van God zijn incommensurabel. De kloof tussen de werelden is waar het steeds om draait. Een aantal voorbeelden hiervan is hierboven al gegeven. De (vele) dierenverhalen van Kafka getuigen ook van deze onbereikbaarheid en onverstaanbaarheid tussen twee werelden. Bij elk van deze kloven lijkt hetgeen aan de overkant is, vanuit de hoofdpersoon gezien, absurd en onbegrijpelijk (de rechtsgang in *Het Proces*, de martelmachine in *De Strafkolonie*, de ijzeren hand van de heren in *Het Slot*, de familieleden van Gregor Samsa die hem laten verhongeren in *De Metamorfose*, etc.). En toch wil de hoofdpersoon steeds dichterbij dit onbegrijpelijke komen. Tevergeefs. (Visscher de, 1991, p. 105-107)

Een door Brod zelf opgetekende, bekende dialoog tussen hem en Kafka kenschetst de theologische interpretatie aardig. Ze spreken over de vraag of er hoop is voor de mensheid. Kafka meent van wel, maar wanneer gevraagd wordt waaruit deze hoop dan bestaat antwoordt hij: “O, genoeg hoop, oneindig veel hoop – alleen niet voor ons.” (geciteerd in Benjamin, 1934, p. 28) Er is een God, maar niet voor de mens.

3. Onderzoekingen

De tweede groep interpretaties is, zoals reeds opgemerkt, het best te karakteriseren als 'onderzoeking' van de raadsels en hun werking. Hiermee ontsnapt deze groep aan het traditionele beeld van de interpretatie: ze kent geen betekenissen toe aan elementen in het verhaal, maar onderzoekt veeleer hoe deze elementen met elkaar samenhangen, welke dynamiek er ontstaat. Het moet gezegd worden dat hier, net zo min als bij de meer gangbare interpretatie, geen sprake is van een 'objectieve', belangeloze beschrijving van deze dynamiek. In de onderzoekende interpretaties is het duidende, vastleggende element geen symboliek, maar een dynamiek – niet 'dit betekent dat', maar 'Kafka's werk heeft deze dynamiek'. Van een zoeken naar de 'waarheid van het werk' is dus ook hier geen sprake. Toch proberen deze interpreten zich ervan te weerhouden de 'verkrachting van Kafka' voort te zetten, en richten zich niet zozeer op de *symboliek* van verhaalelementen, maar op *werking* van de verhaalelementen. Niet verwonderlijk is ook deconstructivist Jacques Derrida, als filosofische luis in de pels van de hermeneutiek, in dit rijtje te vinden. Daar een duidelijke systematiek of indeling lastig is binnen deze groep, zal ik me ertoe beperken niet meer dan een tweetal interpretaties kort te schetsen.

3.1 Theodor Adorno

Geheel in lijn met de 'onderzoeking', benadrukt Adorno (1953) dat Kafka's werk niet symbolisch van aard is. Integendeel: de zinnen zijn gesloten – sluiten andere mogelijkheden, anders dan dat wat er staat, uit. Het werk nodigt in deze zin niet uit tot interpretatie. En toch wordt de Kafka-lezer ertoe bewogen om iets achter de tekst te zoeken, hoewel niet op een engere, symbolische maar op een bredere, allegorische manier. Adorno schrijft:

Elke zin zegt: leg me uit, en geen enkele zin staat het toe. (...) Hij vergt van de naar het heet interesseloze beschouwer uit vroeger tijd wanhopige inspanning, springt op hem toe, en suggereert hem dat er veel meer dan alleen zijn geestelijk evenwicht van afhangt of hij de tekst correct verstaat, namelijk leven en dood. (Adorno, p. 54)

Dit 'zo is het' van Kafka's zinnen karakteriseert Adorno als een permanent *déjà-vu* – centraal in zijn interpretatie. Ten eerste is dit *déjà-vu* aanwezig in het taalgebruik zelf, zoals hierboven al is beschreven. Doordat het werk zich zo aan de lezer opdringt en zichzelf toch als

vanzelfsprekendheid presenteert (“zoals ik ben, zo moet het zijn” (Adorno, p. 63)), komt de lezer ertoe om zich af te vragen welke wereld zich achter de tekst bevindt – welke allegorie de zinnen verbergen. Ten tweede is het déjà-vu in het vertelde zelf te vinden. De verschillende dubbelgangers (bijvoorbeeld Klamm of de assistenten) en de mensen die door elkaar na te doen in elkaar veranderen (bijvoorbeeld de aap en de dresseur in *Een verslag voor een Academie* of de student en de leraar in *Het Slot*), roepen allemaal herkenningen van een vreemde eigenheid op; ze zijn hetzelfde en toch anders, vreemd.

Vanwaar deze hermetische afsluiting door middel van het déjà-vu, die elke betekenis aanwezig maar onbereikbaar maakt? De reden hiervoor vindt Adorno in het probleem van de individuering. Hij ziet in Kafka de psychoanalyse terugkomen, maar dan volledig losgemaakt van zijn oorspronkelijke context: “[Kafka volgt] Freud tot in het absurde.” (Adorno, p. 59) Met deze absurditeit laat Kafka het schijnkarakter van het individu zien: de niet-identiteit van mensen. Het 'zelf' is een mythe geworden en voor Kafka is de enige manier om dit te demonstreren door middel van de mythe zelf – of een overdrijving daarvan – waardoor het subject tot object wordt (vgl. het 'Ichfremde' uit de latere psychoanalyse).

Terugkomend op de vraag vanwaar Kafka's werk dit hermetische karakter heeft, blijkt het antwoord tweeledig te zijn: enerzijds om de objectivering van het subject te demonsteren (door het déjà-vu), anderzijds om Kafka's eigen subjectiviteit te redden (Adorno ziet hierin ook de oorzaak voor Kafka's wens om na zijn dood zijn werken te verbranden – alles om de collectivering doordat men zijn werk zou lezen te voorkomen¹).

3.2 Walter Benjamin

Walter Benjamin (1934) bouwt in zijn essay geen systematische, eenduidige interpretatie van Kafka op, maar gaat van “drempel” (Benjamin, p. 43) naar drempel: het theater, de geste, het vergetene, de terloopsheid van alles, de studie, de vreemdheid van het subject, komen allemaal langs in een poging Kafka's motieven te doorgronden. Want volgens Benjamin is het “gemakkelijker uit de nagelaten verzameling aantekeningen van Kafka speculatieve conclusies te trekken, dan ook maar één van de motieven te doorgronden die in zijn verhalen en romans voorkomen.” (Benjamin, p. 40) Benjamin betracht dus grote voorzichtigheid bij het onderzoeken van Kafka's werk. Hij beweert dan ook dat veel interpretaties – de psychoanalytische en de theologische – “Kafka's teksten grondig mis (...) verstaan.” (Benjamin, p. 39)

¹ 'De verkrachting van Kafka' betreft zo niet alleen het werk, maar ook de meester in een veel letterlijker zin dan gevreesd...

Om hier toch enkele algemeenheden te noemen die in Benjamin's interpretatie naar voren komen, kunnen we stellen dat het voor Benjamin, net als voor Adorno, de geste is die een centrale positie inneemt bij Kafka. De geste is voor Kafka een fenomeen dat een enorme verwondering oproept, aldus Benjamin. Doorheen zijn oeuvre is Kafka steeds aan het experimenteren met de geste op een manier waardoor het triviale (alledaagse) het gewicht van de wereld krijgt: het kleinste gebaar herbergt een oneindige complexiteit. Deze complexiteit probeert Kafka recht te doen in zijn werken – werken die Benjamin karakteriseert als parabels. Echter, terwijl de gemiddelde parabel zich ontpopt tot (of: te ontcijferen is als) één betekenis, is bij Kafka het tegengestelde het geval; zijn parabels ontvouwen zich met een toenemende complexiteit in plaats van zichzelf te reduceren tot een boodschap.

Kafka wordt bij het ontvouwen van deze parabels volgens Benjamin gedreven door “voorwereldlijke machten”. (Benjamin, p. 40) Het is door het aanschouwen van deze machten, dat Kafka in de geste zo'n oneindige complexiteit zag en deze in parabels uiteen zette. Met deze voorwereldlijke machten, waarvan Benjamin 'de schuld' bij name noemt, zou Kafka bovendien de huidige (wereldlijke) machten voorzien. Hiermee doelt Benjamin op het 'profetische' karakter van Kafka, dat we in de maatschappelijke interpretatie herhaaldelijk zagen terugkeren. In een andere tekst (*Some Reflections on Kafka*) ziet Benjamin de mogelijkheid van deze 'profetie' in een 'luisteren' naar de machten die al aanwezig waren in de bestaande traditie en een verder doortrekken van deze traditie: “there was no far-sightedness or 'prophetic vision.' Kafka listened to tradition”. (Benjamin, 2007, p. 143)

In dit licht merkt Benjamin op dat Kafka gefaald heeft: de door de voorwereldlijke machten gemotiveerde parabels werden “*more than parables.*” (Benjamin, p. 144); hij kon de geste van de wereld die nog komen zou niet begrijpen. Dit is volgens Benjamin de reden dat Kafka wilde dat zijn werken na zijn dood vernietigd zouden worden: “dat hij zijn pogingen als mislukt beschouwde”. (Benjamin, 1934, p. 41) En tegelijkertijd verkrijgt Kafka's werk zijn schoonheid door dit falen: “its [Kafka's] purity and its peculiar beauty (...) is the purity and beauty of a failure.” (Benjamin, 2007, p. 144-145)

4. *Toward a Minor Literature*

Het is makkelijker om je te dompelen in het gedachtegoed van Deleuze & Guattari, dan het is uit te leggen. 'Uitleggen', 'representeren', 'denken', 'gedachtegoed', het zijn op zichzelf al termen die in dit 'gedachtegoed' een heel andere bijsmaak krijgen. Zonder enige introductie is het eenvoudig te blijven hangen in verbijstering (wellicht idem *met* introductie, maar laat een poging gewaagd zijn). Om deze reden zal ik, alvorens te bekijken wat Deleuze & Guattari over Kafka geschreven hebben in *Kafka: Toward a Minor Literature*, een korte introductie geven van de voor dit werk relevante concepten. Aan de hand van *Een verslag voor aan Academie* zal begonnen worden met het uiteenzetten van het werk (in het vervolg zonder ondertitel – *Kafka*) zelf.

4.1 *Denken volgens en als Deleuze & Guattari*

Rodins *Le Penseur* is een stereotype beeld van het denken – en daarmee van de filosoof. Peinzend, diep in gedachten verzonken, contemplerend, zijn manieren waarop men de filosoof (en menig filosoof zichzelf – liefst betaald) tijdens zijn denkende arbeid ziet. De naam die Deleuze & Guattari geven aan dit beeld – denken als contemplatie, reflectie en/of communicatie – is veelzeggend: 'het dogmatische beeld van het denken'. In plaats van denken als een bezigheid, iets waarvoor je in je luie (bureau)stoel gaat zitten met een kop koffie en een koekje, zien zij denken als iets dat je overkomt (DC, p. 21-22):

Deleuze pleit (...) voor een 'gevaarlijk denken', een filosofie 'met de hamer' (...): het gaat om het uitwissen van de clichés die het denken altijd al bevolken voordat er überhaupt gedacht wordt, en om het uitdrukking geven aan de gewelddadige krachten die het denken wél in beweging kunnen zetten. (DC, p. 22)

Het mag duidelijk zijn dat ze geen voorstander zijn van een passief en afstandelijk denken. Denken is voor Deleuze & Guattari iets wat collectief is en begint met “een concreet probleem dat ons te denken geeft.” (DC, p. 21) Het voert te ver om alle aspecten van dit 'echte' denken te belichten, maar het is van belang om op te merken dat denken een *scheppen* is. Voor de filosofie is dit het scheppen van concepten. Concepten krijgen bij Deleuze een heel specifieke invulling. Het zijn geen dingen waarmee een denker (subject) een deel van de werkelijkheid (object) in een begrip weet te vatten: het concept is losgekoppeld van een subject of object. Op een bepaalde manier is het

concept, het object “uit zijn voegen [gebarst]”. (DC, p. 27) Het concept is nog steeds voortgekomen uit het concreet bestaande object, maar kan connecties maken met de omstandigheden van dit object en het zo samenhang of consistentie verlenen. Tegelijkertijd zorgen de connecties van het concept met andere concepten ook voor een *nieuwe* samenhang in de wereld; het concept is een op zichzelf staand ding dat de wereld kan veranderen. Het gaat er bij het concept dus om dat het een assemblage (een actief geheel van verbindingen) van *verschillende* (heterogene) elementen is. In de traditionele opvatting van het concept dient het concept ertoe unieke, bestaande objecten onder één noemer te brengen: alle *verschillende* mensen vallen onder het concept mens omdat ze bepaalde eigenschappen delen. Het traditionele concept reduceert alle individuele mensen zo tot een algemeenheid: de mens. Het Deleuziaanse concept weerhoudt zich van deze reductie: een individueel mens wordt opgeblazen tot concept door het te verbinden met andere objecten, gebeurtenissen, toestanden en concepten. Deze 'klont' met elkaar verbonden dingen, dat is het concept. Beknopt uitgedrukt: “het [concept] is nooit een gezichtspunt op een object, maar juist het object zelf als gezichtspunt”. (DC, p. 29) Het scheppen van deze concepten, verbindingen leggen die er eerst niet waren om een samenhang/consistentie te creëren, dat is wat de filosofie doet.

Met deze opvatting van het concept is ook in te zien wat het denken van Deleuze & Guattari 'rizomatisch' – een term die ze zelf aan hun denken geven – maakt. Een rizoom of wortelstok – een term uit de biologie – is een netwerk van verbindingen waarin alles met alles in verbinding staat en er geen geprivilegieerde positie bestaat: er is geen centrum of hoogste positie², elk punt op het rizoom is het midden van het rizoom. Het concept is hier een uiting van: het concept legt verbindingen tussen letterlijk van alles (heterogene elementen). En zoals we gezien hebben is de creatie van het concept niet gebaseerd op andere concepten in een deductieve zin, maar kan wel gelijkwaardige verbindingen met andere concepten aangaan. Ook zagen we dat het concept niet het gezichtspunt is van de mens op de wereld, waarbij de mens een geprivilegieerde positie inneemt, maar het object als gezichtspunt: het object wordt het punt op het rizoom van waaruit de wereld samenhang verleend wordt, maar elk ander punt op het rizoom vervult deze functie of kan deze vervullen. (DC, p. 119-121; p. 299-300)

Vergelijkbaar met het concept, waarbij het object wordt gebruikt om iets nieuws, iets dat op zichzelf staat, te maken, zijn het affect en percept. Het affect en percept zijn de affecties en percepties die subjectloos geworden zijn: niet langer de 'mens die pijn voelt' maar *pijn* en niet

2 Manieren van denken die deze geprivilegieerde positie wel (menen te) hebben, noemen Deleuze & Guattari arboreesk (naar het beeld van Descartes van de filosofie als boom (Heidegger, 1949, p. 365)).

langer de 'mens die rood ziet' maar *rood*. Affecten en percepten zijn niet het predicaat van iets anders, maar staan op zichzelf, net als het concept. (DC, p. 35)

Deze verbindingen die zo belangrijk zijn voor het concept, raken aan een ander belangrijk begrip in de filosofie van Deleuze & Guattari: de machine. Hiermee wordt bedoeld op iets dat, net als een machine in de reguliere zin van het woord, verbindingen maakt tussen andersoortige elementen. De typemachine (om een reguliere machine als voorbeeld te nemen) maakt een verbinding tussen de vingers en het blad en produceert zo een tekst. Echter, de vingers zijn net zo goed een machine, een verbinding makend tussen een 'betekenis' of woord (geproduceerd in de denkende machine van het brein) en de beweging van de vinger. Enzovoort. Met het concept van de machine wordt de hele wereld een reeks, stromen aan elkaar doorgevende, op elkaar aangesloten machines.

Een bredere opvatting van deze machine brengt Deleuze & Guattari tot het vormen van het concept assemblage. Enerzijds is een assemblage hetzelfde als een machine: het legt verbindingen tussen heterogene elementen. Anderzijds verschilt de machine van het assemblage in de zin dat het bij het assemblage niet uitsluitend om een produceren gaat: een assemblage gaat ook over “aantrekkingen en afstotingen, sympathieën en antipathieën, wijzigingen, samensmeltingen, penetraties en uitbreidingen”. (DC, p. 206) Waar een machine een knooppunt van verbindingen is – verbindingen ontvangt en verbindingen produceert – is een assemblage veel veelzijdiger. Zo is de samenleving bijvoorbeeld een assemblage. Twee onderscheiden die gelden in het assemblage zijn op dit moment van belang en illustreren goed hoezeer het assemblage verschilt van de machine. Ten eerste zijn er in het assemblage elementen van (collectieve) verkondiging zoals uitdrukkingen (“from now on you are no longer a child” (Bryant, 2008, §3)), tekensystemen en vormen van expressie en elementen van materialiteit³ zoals lichamen, gebeurtenissen en standen van zaken (Bryant, §3; DC, p. 205-206; K, p. 81). Ten tweede zijn de verbindingen (lijnen) tussen de elementen van het assemblage verschillend van aard en werking (dit is overigens niet anders bij de machine). Twee van deze soorten lijnen zijn: gesegmenteerde, molaire lijnen of segmenten en abstracte of creatieve, moleculaire lijnen. Elke machine en elke assemblage heeft zowel molaire als moleculaire lijnen volgens Deleuze. Molair of gesegmenteerd wil zeggen dat de verbinding statisch is. Het vormt bijvoorbeeld de omtrek van iets, waardoor het elke beweeglijkheid verliest. Dit is de manier waarop men de dingen vaak ziet: als een afgerond geheel, een eenheid. Er is echter altijd,

3 Of zoals ze het in *Kafka* formuleren, met verwijzing naar/insluiting van het concept van de verlangensmachine: “a machinic assemblage of desire.” (p. 81)

onderliggend, een lek in de verbindingen. Deze lekkende verbindingen zijn de moleculaire of abstracte lijnen. Door deze lekken is het assemblage of de machine in staat om nieuwe verbindingen aan te gaan en oude te verbreken: er is altijd de mogelijkheid van nieuwe verbindingen. Het object dat we zien en waarvan we menen dat het een eenheid is, is eerder een “momentane actualisering(...)” (DC, p. 89) die kan veranderen in een andere actualisering zodra het nieuwe verbindingen maakt⁴. (DC, p. 88-89; p. 225; Bryant, §5)

4.2 Een vampier, een aap en een constructieve destructie

4.2.1 Een aap: dier-woorden & mens-woorden

Zeer geëerde heren van de academie!

U bewijst mij de eer mij uit te nodigen aan de academie verslag uit te brengen over mijn vroeger leven als aap.

In deze zin kan ik helaas niet aan uw verzoek voldoen. (VW, p. 801)

Zo begint in *Een verslag voor een Academie* de verslaggever te spreken, niet over zijn vroeger leven als aap, maar over hoe hij van aap tot mens geworden is. Zijn leven als aap is namelijk iets wat hij niet meer terug kan halen want “uw leven als apen, mijn heren, (...) kan niet verder van u verwijderd zijn, dan het mijne van mij.” (VW, p. 801) Het worden van een mens houdt dus zo'n radicale omslag in dat er van de aap in feite niets over blijft. Wanneer hij zich had vastgehouden aan de aap, had hij nooit mens kunnen worden, verklaart hij zelf. Deleuze & Guattari noemen dit mens-zijn een territorium, waarmee ze bedoelen dat het mens-zijn bepaalde functies en krachten schikt (plaatst, ordent): een handdruk heeft voor een mens een bepaalde betekenis, een mens loopt rechtop, kan spreken; hij kan en mag bepaalde dingen wel en andere niet. (DC, p. 255) Het vormen en in stand houden van dit territorium is de territorialisatie ervan die in het geval van bijvoorbeeld het mens-zijn bestaat uit regels, sociale normen, instituties etc. Om met Deleuze & Guattari te spreken: de verslaggever – de mens die ooit aap was – is dus geterritorialiseerd in het territorium van de mens. Voorheen, in zijn vroegere leven, was hij echter geterritorialiseerd in het territorium

⁴ Het voorbeeld van de stijgbeugel, dat Deleuze geeft kan hier verhelderend zijn. Door de Mongoolse uitvinding van de stijgbeugel kon het paard gebruikt worden in de oorlogsvoering door de mogelijkheid met een gespannen boog om te kunnen draaien in het zadel. Zodra de stijgbeugel naar Europa kwam, werd de stijgbeugel een middel om zwaar bewapend in een formatie te kunnen vechten. Zowel het paard als de stijgbeugel veranderden van betekenis door verbindingen die ze aangaan (het paard met de stijgbeugel, de stijgbeugel eerst met het assemblage van de Mongoolse maatschappij, later met de Europese): de relaties bepalen de betekenis. (DC, p. 207)

van de aap. Er heeft dus een metamorfose plaatsgevonden van het ene naar het andere territorium. (K, p. 35) Op de een of andere manier is het de aap gelukt om uit het aap-territorium te breken. Over zijn transformatie zegt de verslaggever:

Nee, vrijheid verlangde ik niet. Alleen een uitweg; rechts, links, waar ook; ik vroeg niets anders; al zou de uitweg misschien een teleurstelling zijn; mijn eis was maar gering, de teleurstelling zou dus niet groter zijn. Vooruitkomen, vooruitkomen! (VW, p. 804)

Hier identificeren Deleuze & Guattari wat ze noemen de vluchtlijn of deterritorialisatie. Het is namelijk niet zo dat de aap vrij wil zijn, want vrij zijn zou nog steeds vrij zijn *als aap* betekenen en dus een territorialisatie. Het zou geen absolute deterritorialisatie – het volledig kwijtraken van het territorium van de aap – zijn om bijvoorbeeld als aap van Goudkust naar Zambia te verhuizen of kannibaal te worden, maar veeleer een relatieve deterritorialisatie – bepaalde dingen wijzigen, maar de aap blijft geterritorialiseerd als aap. De deterritorialisatie of vluchtlijn is dus de uitweg waarover de verslaggever spreekt, een weg uit de territorialisatie. Hij zei als aap dan ook tegen zichzelf: “span al je krachten in om aan het variété te komen; daar ligt de uitweg; die dierentuin is niets dan een andere kooi”. (VW, p. 807) Hij wil losbreken, niet in een relatief gedeterritorialiseerd territorium terecht komen.⁵

De vraag komt misschien op wanneer deze deterritorialisatie plaatsvindt: wanneer is de aap geen aap meer en de metamorfose voltooid? Wanneer is de aap überhaupt 'in metamorfose'? Dit is onmogelijk te bepalen, menen Deleuze & Guattari: “there is no possibility of distinguishing those cases where the animal is treated as an animal and those where it is part of a metamorphosis”. (K, p. 35) Waarom is dit onmogelijk? Nu, alles aan het dier is in zekere zin een metamorfose: het dier toont, door zijn dier-zijn, aan de mens namelijk vluchtlijnen, mogelijkheden tot deterritorialisatie “that the human would never have thought of by himself”. (K, p. 35) Dit blijkt wel als de verslaggever zegt: “De apenatuur [sic] vloog hals over kop uit mij weg, zodat mijn eerste leermeester er zelf bijna een aap door werd”. (VW, p. 807) Dit is echter wederzijds: de mens toont het dier ook vluchtlijnen, zoals al duidelijk is door het feit dat de aap een uitweg ziet in het mens- worden op het moment dat hij

5 Zie het fragment *De bomen* voor een opmerkelijke 'beschrijving' van de concepten territorialisatie, relatieve deterritorialisatie en absolute deterritorialisatie in vier zinnen: “Want wij zijn als boomstammen in de sneeuw. Schijnbaar staan zij er maar bovenop en met een licht duwtje moest je ze eigenlijk weg kunnen schuiven. Nee dat kan je niet, want ze zijn vast met de aarde verbonden. Maar kijk, zelfs dat is slechts schijnbaar.” (VW, p. 680)

gevangen wordt genomen door de mensen. Er is zo een constante oscillatie tussen de twee: de mens toont aan de aap dus de mogelijkheid tot mens-woorden, de aap aan de mens de mogelijkheid tot dier-woorden⁶. Hiermee heeft Kafka dus een geslaagde manier gevonden om te deterritorialiseren: “a unique method that replaces subjectivity.” (K, p. 36)

4.2.2 Een vampier: familie & huwelijk

Om goed te begrijpen waarom het dier-woorden en mens-woorden de 'subjectiviteit kan vervangen', dienen we een uitstap te maken naar Kafka's brieven. Met de brieven probeert Kafka volgens Deleuze & Guattari namelijk hetzelfde te doen als met het dier-woorden: deterritorialiseren. Specifiek zijn de brieven erop gericht om de liefde en de familie te deterritorialiseren. Om te laten zien hoe Kafka dit doet, gebruiken Deleuze & Guattari het Lacaniaanse onderscheid tussen het *subject of enunciation* (*sujet de l'énonciation*) en het *subject of the statement* (*sujet de l'énoncé*), hier vertaald met respectievelijk het subject van verkondiging en het subject van het verkondigde. Wanneer een subject een taaluiting doet, komt deze scheiding tot stand. Het subject van verkondiging is het subject dat de taaluiting doet. Het subject van het verkondigde is het subject dat in het verkondigde functioneert als representatie voor het subject. Een voorbeeld: “Ik lieg.” De persoon die dat zegt is het subject van verkondiging. Het woord 'Ik' in deze uitspraak, de ik die liegt, is het subject van het verkondigde. (CRMEP, 2013) Wanneer Kafka een van de vele brieven aan zijn verloofde Felice schrijft, zou hij dus het subject van verkondiging en de 'ik' in de brief het subject van het verkondigde moeten zijn. Hij schrijft Felice meerdere brieven per dag, eist van haar dat ze tweemaal per dag terug schrijft, maar hij voorkomt dat ze elkaar nogmaals (na die ene keer) 'echt' zouden zien. Zijn enorme zucht om brieven te ontvangen en te schrijven, houdt echter niet in dat Kafka graag over zichzelf wil vertellen of wil horen van anderen – een soort zucht naar sociaal contact. Alles behalve dat, stellen Deleuze & Guattari: de brieven ontslaan Kafka van enige plicht om zelf van zijn plek te komen. Hij stuurt *zichzelf* op het moment dat er een brief naar Felice wordt verzonden. Kafka draait de volgorde van de subjecten dus om:

6 Dier-woorden moet zeer letterlijk genomen worden: “There is nothing metaphoric about the becoming-animal. No symbolism, no allegory.” (K, p. 35) De lezer vraagt zich nu misschien fronsend af: “Maar dat kan helemaal niet, 'dier worden'. Je bent een mens of je bent een aap – of iets anders, maar *echt* transformeren? Nee.” En dat is nu precies het punt. Daarom is het een absolute deterritorialisatie en niet gewoon 'iets anders doen' (je gedragen als een aap). Binnen het geterritorialiseerde territorium is dit inderdaad onmogelijk, maar daar wordt nu juist uit ontsnapt. Zoals later zal blijken gaat het echter niet om het worden *van een dier*, maar om een *dier-woorden*. (DC, p. 233-235)

Instead of the subject of enunciation using the letter to recount his own situation, it is the subject of the statement that will take on a whole movement that has become fictive or no more superficial. (K, p.30)

Het subject van het verkondigde vervangt Kafka: “The flux of letters replaces seeing, arriving.” (K, p 31) Het subject van de verkondiging is dus niet meer aan het verkondigen, maar zet de brief zelf in als een manier om zichzelf te vooruit te sturen. Deleuze & Guattari zien Kafka's gebruik van de brief hier terug in het verhaal *Huwelijksvoorbereidingen op het land*, waar de hoofdpersoon – de bruidegom – niet meer hoeft te haasten, “since he has sent his fully-dressed double in the letter, with the letter.” (K, p. 31)⁷ Als de brief het subject van het verkondigde is geworden en Kafka vervangt, waar is het subject van de verkondiging dan gebleven? Aangezien het de brief is die wordt verkondigd, zijn het de postbode en het pad dat de brief aflegt die verkondigen en het subject van de verkondiging vervangen. De brieven-schrijver blijft thuis en de brief gaat in zijn plaats op reis.⁸

Wat wil Kafka met deze omdraaiing? Zoals reeds aangekondigd, draait het hier om het deterritorialiseren van twee dingen: “the family's cross and marriage's garlic.” (K, p. 30) Door de omdraaiing en verdubbeling (het oude subject van de verkondiging en subject van het verkondigde, verdwijnen niet zomaar – Kafka zit nog steeds in zijn Praagse kamer en de brief bevat een inhoud), kan Kafka iedereen onschuldig maken. Ten eerste het subject van de verkondiging, dat niets kan doen (en ook niets heeft gedaan – Kafka op zijn kamer) omdat de postbode zijn rol heeft overgenomen. Ten tweede het subject van het verkondigde, dat *alles* heeft gedaan binnen zijn macht maar niet meer is dan de brief. Alles binnen zijn macht, want enerzijds, als brief, is dit subject tot de geadresseerde gekomen, anderzijds, als inhoud van de brief, heeft dit subject alle mogelijke obstakels die het subject van de *verkondiging* belemmeren om tot het huwelijk of de familie te komen in kaart gebracht.⁹ Ten derde de geadresseerde, omdat deze zich in dezelfde situatie bevindt als Kafka. Door deze

7 “Ik hoef niet eens naar het platteland te gaan, dat is niet nodig. Ik stuur mijn aangeklede lichaam.” (VW, p. 891)

8 Waar is Kafka gebleven in deze machiniek? Kafka is de (monteur van de) schrijfmachine, waarvan de brief en het traject van de brief componenten zijn. Hij zet en houdt alles in gang, maar speelt zelf geen rol in de zin dat hij niet van zijn plaats hoeft te komen en thuis de hele machiniek kan bestieren.

9 “He [Kafka] translates this horror [het huwelijk of de familie, DJW] into a *topography of obstacles* (where to go? how to arrive? Prague, Vienna, Berlin?). The Surveyor.” (K, p. 31) En: “*to make a topography of obstacles instead of fighting against destiny.*” (K, p. 32)

onschuldigverklaring van iedereen, door middel van de verdubbeling van het subject, kan Kafka zichzelf van de banden van familie en huwelijk verlossen – deterritorialiseren.

Dit is het duidelijkst te zien in het geval van de familie. De geadresseerde is hier de vader, de brief is de fameuze *Brief aan de Vader*, waarin Kafka tientallen pagina's lang zijn relatie met zijn vader uitdiept (de topografie van obstakels). In deze brief worden zowel de vader als de zoon woordelijk onschuldig verklaard, waarmee de Oedipus-figuur van de psychoanalyse op een 'perverse wijze' wordt overdreven “to the point of absurdity.” (K, p. 10) Deleuze & Guattari spreken over een “Oedipalization of the universe.” (K, p. 10) De vader kan niet schuldig verklaard worden, omdat de vader *alles* heeft geterritorialiseerd – de hele wereld. In deze ge-oedipaliseerde wereld, is het zoeken naar de deterritorialisatie het zoeken naar “a path where he [de vader, DJW] didn't find any.” (K, p. 10) De weg van de vader is immers die van territorialisatie en Kafka is op zoek naar de weg van de deterritorialisatie. Maar wel een deterritorialisatie *zonder* reterritorialisatie: hij wil niet een nieuw, eigen territorium stichten zoals zijn vader dat heeft gedaan.¹⁰ En in deze laatste realisatie – dat zijn vader onschuldig is doordat hij in precies dezelfde situatie zat als Kafka nu zit – schuilt de mogelijkheid van absolute deterritorialisatie voor Kafka:

one discovers behind the familial triangle (father-mother-child) other infinitely more active triangles from which the family itself borrows its own power, its own drive to propagate submission. (K, p. 11)

De ontdekking van de achterliggende driehoeken *buiten* de familie, stellen Kafka in staat om een kaart van de wereld te maken en erachter te komen dat er daar 'diabolische krachten' zijn: “diabolical powers' that rejoice from the fact that they will arrive soon. [decursivering: DJW]” (K, p. 12) Deze diabolische krachten zullen later nog aan bod komen. Voor nu is het genoeg om vast te stellen dat met de overdrijving van Oedipus en de onschuldigverklaring van alle partijen, duidelijk is geworden dat het Kafka's vrij worden van de vader weinig zal bewerkstelligen, omdat er achterliggende driehoeken en krachten zijn die Kafka zouden

10 Ook in deze zin is Kafka's vader onschuldig: hij worstelde met hetzelfde probleem nadat hij vanaf het platteland in een nieuw territorium terechtkwam – de stad. Hij had de deterritorialisatie bereikt, maar kon vervolgens alleen maar reterritorialiseren en in dit gereterritorialiseerde territorium zit Kafka met dezelfde vraag: hoe te deterritorialiseren zonder reterritorialisatie?

dwingen tot reterritorialisatie.¹¹ Dit besef leidt enerzijds tot een deterritorialisatie van de vader en de familie (een de-oedipalisering), omdat er veel grotere krachten aan het werk zijn waar ook de vader en familie ondergeschikt aan zijn: “the exorcism of Oedipus and the family” (K, p. 32). Anderzijds biedt dit besef als zodanig geen absolute deterritorialisatie: eerder toont het dat de mogelijkheid van een absolute deterritorialisatie niet kan liggen in het ontsnappen aan de familie, maar in iets geheel anders.

In de brieven, door de verdubbeling en omdraaiing van de subjecten en de daaruit volgende onschuldverklaring, begint Kafka dus de deterritorialisatie. Deze bespreking van de brieven begon met de vraag waarom het dier-woorden en mens-woorden de subjectiviteit zou kunnen vervangen. In de brieven is duidelijk te zien dat Kafka nog steeds aan een vorm van subjectiviteit vast zit; hij speelt wel met de subjectiviteit door de omdraaiing in de brieven, maar hij kan er niet los van komen. Dit spel met subjectiviteit zorgt echter wel voor het besef dat er een andere weg moet worden ingeslagen. En dit inslaan van een andere weg is precies wat hij doet in verhalen als *Een verslag voor een Academie*: het dier-woorden. Het *worden* behelst namelijk niet het zijn van iets – het nadoen van het een of het ander (vrij zijn van de vader, rondreizen, kluizenaar zijn, uitgaan, op vier poten lopen, etc.). Het worden betekent een losbreken van het reproduceren van deze bestaande subjectiviteit, en in dit losbreken is het worden in staat “nieuwe affecten, percepten en concepten” (DC, p. 42) te creëren – vormen van expressie te vinden die in het territorium ondenkbaar zijn: “The act of becoming is a capturing, a possession, a plus-value, but never a reproduction or an imitation.” (K, p. 13)

De werking van de brieven en de vervanging van de daarin een rol spelende subjectiviteit suggereert misschien dat de brieven niet meer zijn dan een springplank voor Kafka en verder vergeten kunnen worden. Maar de brieven vervullen een belangrijke(re) functie in Kafka's werk. Zoals Deleuze & Guattari het formuleren: “The letters are perhaps the motor force that, by the blood they collect, start the whole [literary, DJW] machine working.” (K, p. 35) Dit in gang zetten van de schrijfmachine kan op twee – elkaar overlappende – manieren worden opgevat. Enerzijds bezorgen de brieven Kafka een vrees die hem tot schrijven aanzet. Anderzijds toont het schrijven van de brieven Kafka, zoals we reeds gezien hebben, dat de brieven gebrekkig zijn (ze leiden niet tot een deterritorialisatie) en dat er een creatie vereist is. De vrees die de brieven in Kafka opwekken komt voort uit het gebrek van de brieven (niet absoluut te kunnen deterritorialiseren). Kafka zit namelijk, 'ondanks' de brieven,

11 “[L]ower his head, submit to a power that is not his own”. (K, p. 11)

nog steeds in hetzelfde territorium. Het feit dat hij hier nog niet is uitgebroken, maakt het noodzakelijk dat hij brieven blijft schrijven om de verdubbeling van de subjecten en de onschuldverklaring in stand te houden. De brieven maken hem onschuldig en doen hem op die manier ontsnappen aan de familie en het huwelijk, maar er is steeds de vrees dat hij weer opgenomen wordt in deze twee territoria. Volgens Deleuze & Guattari zou deze reterritorialisatie tot stand komen “not by guilt, but by fatigue, by a lack of invention”. (K, p. 33) Deze valstrik, zoals Deleuze & Guattari het betitelen, maakt een creatie nodig – het dier- worden: “The first sort of creation is the metamorphosis.” (K, p. 35) De brieven behelzen de “lived experience” (K, p. 40) die Kafka ertoe aanzet om een schrijven te beginnen dat hiermee om kan gaan – een “written experience” (K, p. 40) te creëren¹², en zijn dus meer dan slechts een voorstadium van 'grotere dingen'. Op deze manier zijn de brieven (of: Kafka in/met de brieven) 'vampirisch': ze zuigen het bloed uit de geleefde ervaring om hiermee de schrijfmachine in gang te zetten.

4.2.3 Een constructieve destructie: constructie – paranoia-wet

Tijd om terug te keren naar de aap en de academie. We hebben gezien hoe het mens- worden van de aap een deterritorialisatie inhoudt die de subjectiviteit vervangt. Eerder hadden we echter al geconstateerd dat de aap van het aap-territorium in het mens-territorium terecht is gekomen. Het mens- worden heeft geresulteerd in een mens-zijn: een reterritorialisatie. In deze reterritorialisatie ligt de tekortkoming van de verhalen¹³ volgens Deleuze & Guattari. De verhalen weten met hun wordingen los te breken, maar komen dan weer terecht in een nieuw (of een bestaand) territorium: het worden raakt onderbroken.

Waar de verhalen wel in zijn geslaagd is het tonen van de vluchtlijn: de vluchtlijn al wel aanwezig, maar nog niet volledig functionerend. Dit wat in het dier- worden aanwezig is, is het moleculair- worden. Het moleculair- worden stelt Kafka in staat om nieuwe verbindingen

12 Deleuze & Guattari benadrukken dat er niet alleen een lijn van brieven naar verhalen/romans is. Er is net zo goed een lijn van de verhalen/romans naar de brieven. De in de verhalen en romans gecreëerde concepten (zie de Deleuziaanse visie op 'concepten') vormen net zo goed een geleefde ervaring, de brieven zijn ook al een geschreven ervaring.

13 Verhalen want *Een verslag voor een Academie* is niet de enige met de beschreven eigenschappen: in *De gedaanteverwisseling* verandert Gregor in een ongedierte en wordt hij gereterritorialiseerd door de familie, in *Onderzoekingen van een hond* wordt de hond gedeterritorialiseerd door de muzikale honden en gereterritorialiseerd door de zingende hond, in *Het Vonnis* slaagt Georg er niet in te deterritorialiseren door een contact met Rusland, maar gaat hij ten onder aan de territorialisatie van de familie, etc.

te maken, verschillende voorheen afgezonderde onderdelen te verbinden en zo een assemblage te vormen. Deze assemblages zijn dan ook het onderwerp van het derde deel – volgend op de brieven en de verhalen – van Kafka's werk: de romans. De vraag die zich hier opdringt is: wat maakt een roman tot een roman? – vooral gezien het feit dat Kafka's romans *en* verhalen veelal onvoltooid en fragmentarisch zijn overgeleverd. Het antwoord is al gegeven: het assemblage. Deleuze & Guattari identificeren enkele kenmerken van de verhalen die niet uitsluitend over dieren – dier-wordingen – gaan maar ook niet tot roman zijn ontwikkeld en zodoende ergens anders zijn gestrand. Ten eerste kan het een verhaal zijn dat niet *uitsluitend* over dieren gaat, maar niet voldoende 'machinische indices'¹⁴ heeft om tot een assemblage te ontwikkelen.¹⁵ Ten tweede kan het een verhaal zijn dat mogelijk afgerond had kunnen worden met een dier-woorden.¹⁶ En ten derde kan het verhaal wel alle machinische indices bevatten maar niet aangesloten zijn op de concrete werkelijkheid en zo niet meer dan een abstracte machine zijn.¹⁷ De negaties van deze drie kenmerken zijn dus noodzakelijk om een verhaal tot een roman te ontwikkelen en zullen in de bespreking van de assemblages zelf terugkeren. (K, p. 38-42) In het licht van de assemblages benadrukken Deleuze & Guattari tevens dat Kafka zich ver houdt van metaforen, in tegenstelling tot hoe vrijwel alle interpreten hem hebben opgevat:

He would have described, more or less directly, more or less symbolically, the modern world, the sadness or the rigidity of this world, the crimes of mechanicity and of bureaucracy. None of these things were part of Kafka's writing project. Had he written about the justice of the ants or the castle of the termites, the whole realm of metaphors, realist or symbolist, would have returned. He would never have been able to so sharply grasp the violence of an Eros that is bureaucratic, judiciary, economic, or political. (K, p. 38)

Kafka geeft dus geen representatie van een voorgegeven werkelijkheid (door deze metaforisch

14 'Machinisch' (Engels: *machinic*) is een vertaling van het Franse *machinique* – 'als een machine' – en benadrukt het actieve, verbindings leggende aspect, in tegenstelling tot 'mechanisch' wat een hele statische connotatie heeft. (Brinkley, 1983, p. 30)

15 Bijvoorbeeld *Onderzoekingen van een Hond*. En wellicht ook *Het Hol*. De machinische indices zijn hier nog te zeer verbonden met het dier-woorden.

16 Bijvoorbeeld *In de strafkolonie* (gezien de alternatieve versies in Kafka's dagboeken). (K, p. 39)

17 Bijvoorbeeld *In de strafkolonie* (de martelmachine is hier niet aangesloten en draait dan ook kapot) of de Odradek uit *De zorgen van een huisvader*. (K, p. 40)

of direct te beschrijven). De laatste zin maakt duidelijk dat hij door het scheppen van een assemblage nieuwe verbindingen maakt (rizomatisch) die geen representatie vormen maar, gelijk Deleuze & Guattari het denken opvatten, iets nieuws scheppen.

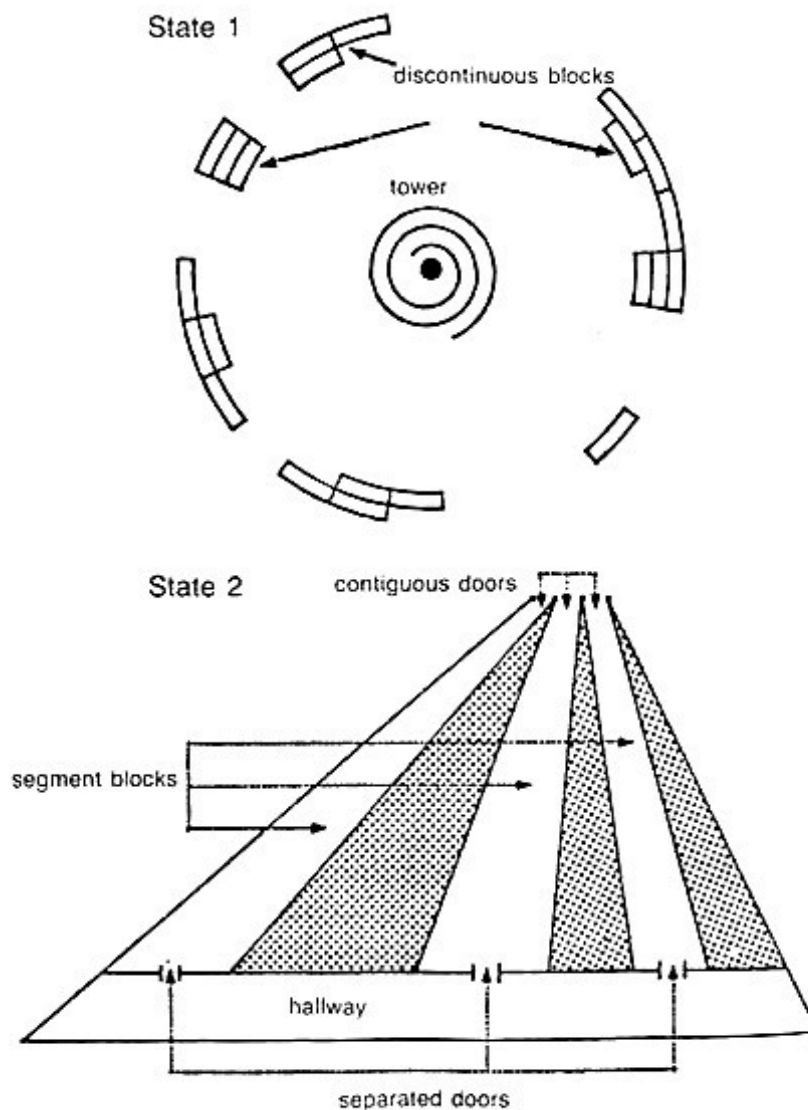
De globale opbouw van de assemblages is, zoals uit de hierboven genoemde criteria al blijkt een driedeling: machinische indices, abstracte machines en machinische assemblages. Machinische indices zijn de elementen die het verhaal kunnen laten werken; raderen die een machine kunnen vormen. In *Een verslag voor een Academie* zien we als indices bijvoorbeeld de aap, de fles drank die hij in zijn mens-woorden zonder walging probeert te drinken om van zijn apennatuur af te komen, de half-gedresseerde chimpansee waarmee hij zich tegenwoordig 's nachts vermaakt en de academie.¹⁸ Het probleem met de losstaande machinische indices is dat ze niet werkelijk functioneren (ze vormen wel een machine in de zin dat er een verhaal ontstaat, maar daar houdt het op). De abstracte machines¹⁹ zijn het tegendeel van de machinische indices: hoewel ze wel geassembleerd zijn als machine, zijn het net zo goed machines die niet functioneren. Bij de abstracte machines komt dat doordat ze niet aangesloten zijn op iets anders. De combinatie van deze twee brengt in zekere zin de machinische assemblages van de romans voort: de machinische indices worden moleculair, zoals we hierboven al zagen, en de abstracte machines bestaan niet meer “outside the concrete, socio-political assemblages that incarnate it”²⁰ (K, p. 48), maar zijn hier op aangesloten. (K, p. 47-48) We zullen later zien hoe deze aansluiting functioneert.

Om grip te krijgen op de complexe dynamiek van het assemblage, die Deleuze & Guattari in de tweede helft van *Kafka* schetsen, beginnen we nu eerst met het geheel, weergegeven door de volgende afbeelding (K, p. 74):

18 Deleuze & Guattari onderscheiden onder de indices nog index-elementen, index-objecten en index-configuraties; een onderscheid dat hier echter niet van essentieel belang is. (K, p. 47)

19 NB: in later werk hanteren Deleuze & Guattari een andere definitie van abstracte machines: “An abstract or diagrammatic machine does not function in order to represent, even something that is real, but it constructs a real to come, a new type of reality” (Deleuze & Guattari, *A Thousand Plateaux*, p. 177 geciteerd in Brogue, 2003, p. 83), een functie die *Kafka* door het machinische assemblage wordt vervuld. In het laatste hoofdstuk onderscheiden Deleuze & Guattari echter wel twee definities van de abstracte machine waarvan de laatste overeenstemt met die in hun later werk; ik houd hier de definitie aan die Deleuze & Guattari in de rest van *Kafka* gebruiken. (K, p. 86-87)

20 Incarneert: de samenleving als geheel, van waaruit Kafka schrijft en die Kafka het voer geeft om te schrijven (denk aan de brieven), is immers een (socio-politieke) assemblage.

Hoe de eerste toestand (*state 1*) Kafka's werk weerspiegelt is het meest opvallend in de roman *Het Slot*.²¹ Het slot dat in deze roman centraal staat bevindt zich op een heuvel waar omheen een dorp ligt. Hoofdpersoon K. komt aan het begin van de roman in het dorp aan en probeert vanaf dat moment het slot te bereiken. In zijn pogingen hiertoe wordt K. echter geconfronteerd met de onbereikbaarheid van de vesting: dubbelgangers, bureaucratie, de zwijzaamheid van de dorpeligen en een weg die eindeloos rond het slot cirkelt en niet tot de poort komt. De macht die het slot uitoefent op het dorp is echter wel overal te bespeuren. De vergelijking mag duidelijk zijn: het slot als de toren en de huizen als blokken. Tegelijkertijd is hier een thema te zien dat we bij een groot aantal andere interpretaties al zagen: de onbereikbare maar

21 Het beeld van de toren en de eromheen gebouwde muur halen Deleuze & Guattari uit *Bij de bouw van de Chinese muur*, waarin precies zo'n fragmentarische muur wordt gebouwd, die in voltooide toestand gecompleteerd zou moeten worden met een toren. (K, p. 72)

onontkoombare macht. Met verwijzing naar *Het Proces*, waar deze macht belichaamd wordt door de wet, noemen Deleuze & Guattari dit de transcendentie van de wet.²² Door deze transcendentie vindt alles (de blokken) plaats onder het toezicht van de wet (de toren) maar blijft de wet zelf onbereikbaar. (K, p. 43-45; p. 49) De blokken zijn op verschillende manieren aanwezig. Ten eerste weergeven de blokken het fragmentarische karakter van Kafka's werk. Kafka's schrijfstijl is op zich al 'gebroken', maar ook de verschillende plaatsen in de werken zelf zijn fragmentarisch. Een scène uit *Het Proces* die zich in de bank afspeelt kan abrupt gestopt worden waarna een scène in de griffieburelen van de rechtbank volgt. Discontinuïteit staat hier centraal: alles is begrensd, gelimiteerd. Dit is iets wat we ook in de brieven en de verhalen zagen: het is een spel van opposities, van territorium naar territorium (in de brieven: schuld-onschuld, in de verhalen: dier-mens). En, zoals we ook zagen, zorgt deze limitering en discontinuïteit ervoor dat het schrijven circulair (oneindig) wordt door de constante oscillatie tussen de twee polen. (K, p. 51-52; p. 72) Een laatste begrip dat bij deze toestand hoort is verwijderd (*distant*): de blokken zijn verwijderd van elkaar omdat ze elk hun eigen territorium vormen en dus nooit in elkaar kunnen overvloeien. Veel verder zijn de blokken van de transcendente toren verwijderd, aangezien deze nooit te bereiken is. Tegelijkertijd is de toren zeer dichtbij: de transcendente macht (van het slot of van de wet) is overal aanwezig.²³ (K, p. 76-77) Door al deze kenmerken noemen Deleuze & Guattari de eerste toestand de toestand van de paranoia-wet (*paranoia law*): de wet heeft overal invloed en er is ergens één wet (begrensd, gelimiteerd). Samenvattend is de eerste toestand – die van de paranoia-wet: gelimiteerd, discontinu, verwijderd, circulair en oneindig. (K, p. 75; p. 52)

4.2.4 Een constructieve destructie: destructie – schizo-wet

Tot zover hebben Deleuze & Guattari weinig meer gedaan dan een reeks gangbare opvattingen over Kafka in een andere terminologie te vatten. De tweede toestand ziet er echter heel anders uit en heeft veel meer te maken met de weg uit de impasse waarin het dier-woorden geraakte: het moleculair-woorden. Waar de eerste toestand bestaat uit blokken, bestaat de tweede toestand (*state 2*) uit (gesegmenteerde) series. Deze series staan in verband met het

22 Zie (vanzelfsprekend) ook de parabel *Voor de wet*, en het negende hoofdstuk van *Het Proces* waar deze parabel deel van is.

23 Deleuze & Guattari halen hier als voorbeeld weer *Bij de bouw van de Chinese muur*, met de keizer die overal aanwezig maar oneindig ver weg is, en *Een keizerlijke boodschap* waarin de boodschapper vanaf de keizer – de toren – naar een van de blokken gaat maar oneindig veel obstakels tegenkomt en nooit arriveert.

moleculair-worden aangezien het moleculair-worden de dingen die anders vast waren blijven zitten in staat stelt verbindingen te maken en zichzelf zo te verspreiden. Dit is duidelijk te zien wanneer we kijken naar wat er met deze vast-zittende dingen, de blokken uit de eerste toestand, gebeurt in de romans. De eerste keer dat K. bij de rechtbank komt, lijken er twee partijen te zijn en een rechter op een podium; de bekende driehoek. Even later lopen de twee partijen in elkaar over, een vermenging die

not merely reunites the two parties but prolongs them by bringing together “oafish Inspectors and Examining Magistrates ... but also ... judicial hierarchy of high, indeed of the highest rank, with an indispensable and numerous retinue of servants, clerks, police, and other assistants, perhaps even hangmen.” (K, p. 55)

Een duo, zoals de twee mannen die K. komen arresteren aan het begin van *Het Proces* of de twee assistenten in *Het Slot*, kan in beweging komen waardoor er met toevoeging van een element dat boven ze staat (resp. de inspecteur en Klamm) een driehoek ontstaat, die weer getransformeerd kan worden, et cetera. (K, p. 54-55) De dynamiek die zo ontstaat is zeer verward en complex, zo zeggen Deleuze & Guattari zelf; het gaat erom dat elementen die eerst vastzaten in een bepaald territorium zichzelf verspreiden door verbindingen aan te gaan en zo het territorium constant opbreken (het bureaucratische wordt familiaal wordt erotisch et cetera). Dit verspreiden blijft echter niet beperkt tot het maken van nieuwe verbindingen, er is ook sprake van een vermenigvuldiging: Block zet zes advocaten in, Titorelli maakt reeksen identieke schilderijen, de vrouwen met wie K. een verhouding krijgt lijken allemaal op elkaar, de assistenten van K. zijn tweelingen, Klamm heeft verschillende dubbelgangers. (K, p. 53) Deleuze & Guattari noemen dit de 'proliferatie van series'. Hierboven is al een aantal series genoemd, maar in *Het Slot* zouden alle bewoners van het dorp (en van het slot) tot de serie van het slot gerekend kunnen worden – iedereen heeft iets met het slot te maken – en alle personages uit *Het Proces* tot de serie van de rechtvaardigheid – iedereen is ambtenaar van de rechtbank. In de romans vormen alle personages/objecten dus series die elkaar soms snijden (bijvoorbeeld de serie van vrouwen en die van bureaucraten) en dan weer uiteenlopen, waardoor de statische driehoeken die anders gevormd waren steeds getransformeerd worden. (K, p. 53-55)

Nu, het lijkt wel erg makkelijk om te stellen dat door het transformeren van de

driehoeken en het vermenigvuldigen, de problemen met de brieven en de verhalen opgelost zijn. Het is dan volgens Deleuze & Guattari ook meer dan een spelletje op schrift dat Kafka hier uitvoert. De proliferatie van series heeft te maken met het volgen van wat Deleuze & Guattari een virtuele lijn noemen. Deze virtuele lijn zagen we al even terugkomen in de brieven in de vorm van 'diabolische krachten'. Deze lijn kon daar niet worden opgepakt, maar in de romans wel. Hier is ook de aansluiting op de concreet bestaande werkelijkheid van belang. Wat Kafka namelijk doet met de proliferatie van series, is het versnellen van de segmentalisatie die in deze werkelijkheid (altijd) al gaande is.²⁴ Segmentalisatie betekent: het creëren van een nieuw segment (een uitbreiding van het territorium) en kan gecontrasteerd worden met een revolutie (deterritorialisatie). Deleuze & Guattari citeren in dit verband Kafka's reactie op arbeidersdemonstraties:

They rule the streets, and therefore think they rule the world. In fact, they are mistaken. Behind them are the secretaries, officials, professional politicians, all the modern satrap for whom they are preparing the way to power. (K, p. 57-58)

De arbeiders maken een nieuw segment, meer niet. Kafka echter, pakt deze segmentalisatie op en versnelt deze door de proliferatie van series: “he will accelerate the speed of segmentalization, this speed of segmental production; he will precipitate segmented series, he will add to them.” (K, p. 58) Deze versnelde segmentalisatie laat Kafka de virtuele lijn volgen²⁵ – de lijn “that is already real even though it is not yet in existence” (K, p. 58) – en zo de 'diabolische krachten' voorspellen: kapitalisme, fascisme, communisme en bureaucratie (vgl. §2.2). Deze versnelde segmentalisatie noemen Deleuze & Guattari een “absolute molecular deterritorialization” (K, p. 58): het moleculair-worden van de segmenten resulteert in de proliferatie van series, waardoor een deterritorialisatie van de oude territoria/blokken²⁶

24 Getuige de focus in *Kafka* op *Het Proces* en *Het Slot*, menen Deleuze & Guattari dat Kafka in *Amerika* de kracht van de proliferatie ontdekt en vervolgens in de twee andere romans echt weet in te zetten: “Yet already in *Amerika*, he had seen how proliferating series might be a solution [voor de driehoeken en polaire opposities, DJW]; in *The Trial* and then in *The Castle*, he has a complete grasp of this solution.” (K, p. 55)

25 Vandaar dat Kafka's romans niet eindigen; er is geen einde mogelijk doordat de proliferatie geen limiet heeft. “[F]rom now on, there will be no reason for a novel to end.” (K, p. 55) Het schijnbare einde van *Het Proces* met K's executie is te wijten aan een verkeerde plaatsing van dit hoofdstuk, dat eerder in het verhaal had moeten staan als onderdeel van een droom, aldus Deleuze & Guattari. (K, p. 44)

26 Deze zijn eigenlijk alleen nog in eerste instantie aanwezig in Kafka's romans en in beperkte zin: “the triangles that

mogelijk wordt: “segments are simultaneously powers and territories – they capture desire by territorializing it”. (K, p. 86) Zoals we hierboven al zagen heeft deze vorm van kritiek die Kafka hier bedrijft niets met representatie te maken: het huidige assemblage van de concreet bestaande samenleving wordt niet gerepresenteerd en vervolgens bekritiseerd, maar eerder gesegmentaliseerd – opgeblazen (waardoor het assemblage en de abstracte machine tevens niet meer los staan van de realiteit).

Naast de 'reguliere' series, onderscheiden Deleuze & Guattari twee bijzondere series die beide functioneren als verbinders (*connectors*): die van de artiest en die van de vrouwen. Met de eerste wordt gedoeld op de schilder Titorelli uit *Het Proces*.²⁷ Deze is uitzonderlijk omdat hij een soort overzicht heeft over het gehele assemblage en alle verbindingen kan tonen. “[The artist] overflows all segments and sweeps up all the connections.” (K, p. 69) Hoe dit precies wordt voorgesteld, zal duidelijk worden bij de bespreking van de drie mogelijke uitkomsten van K's proces. De serie van de vrouwen functioneert als verbinder tussen individuele segmenten. De vrouwen in Kafka's romans hebben vaak een erotische lading en K. gebruikt ze om in contact te komen met de rechtbank of met het slot, omdat ze elk een verbinding hebben met hetgeen wat in de eerste toestand de toren was. “[E]ach, from her point of view in this or that segment is in 'contact', in 'connection', in 'contiguity', with the essential”. (K, p. 63) Elk van de vrouwen zit vast in haar segment en kan K. in dat segment trekken en er ook weer uit leiden: de vrouwen laten K. deterritorialiseren, reterritorialiseren en weer deterritorialiseren. De vrouwen geven K. zo als het ware door aan elkaar, van vrouw naar vrouw, van segment naar segment: “they bring about the deterritorialization of K by making territories”. (K, p. 68) Zo verbinden ze segmenten aan elkaar en verlenen K. een bepaalde vrijheid.²⁸ (K, p. 63-69)

Om de vraag te beantwoorden waar deze vrouwen dan mee in verbinding staan (als het

remain in Kafka's novels show up only at the beginning of the novels; and from the start, they are so vacillating, so supple and transformable, that they are ready to open onto series that break their form and explode their terms.” (K, p. 54)

27 Deleuze & Guattari brengen een homosexueel verlangen in verband met de serie van de artiest. Dit verlangen zien ze ook terug in de verschillende mannelijke duo's: de twee assistenten in *Het Slot*, de twee bewakers aan het begin van *Het Proces* in hun strakke kleding die later in een soort masochistische scène straf krijgen van een ranselaar. (K, p. 66-69) De precieze functie van dit homoseksueel verlangen is hier echter niet van essentieel belang.

28 Er wordt in *Kafka* ook een onderscheid gemaakt tussen “freedom of movement, freedom of statement, freedom of desire” (K, p. 65) corresponderend met drie soorten vrouwen – “sister, maid, and whore” (K, p. 65) – die vaak (en bij voorkeur) met elkaar vermengd worden in één. Dit onderscheid zal ik hier echter verder onbelicht laten.

niet de toren, de transcendentie wet, is), dienen we ons af te vragen: waar is de toren uit de eerste toestand gebleven? In de afwezigheid van deze toren ligt naast de proliferatie van series een ander belangrijk kenmerk van de tweede toestand: er vindt een verschuiving plaats van de transcendentie van de wet naar de immanentie van verlangen. (K, p. 51) Wat is deze verschuiving en hoe vindt deze plaats? Beginnend met de tweede vraag: Deleuze & Guattari identificeren drie zaken die deze verschuiving aan het licht brengen. Ten eerste is er “eliminating any idea of guilt from the start”. (K, p. 45) Jozef K. komt in *Het Proces* op een gegeven moment tot de conclusie dat hij, zoals Deleuze & Guattari het formuleren, alleen gearresteerd is “in order to prevent you from engaging in a real movement – that is, from taking care of your own affairs.” (K, p. 45) Zoals Kafka in de brieven: er is geen schuld, iedereen is onschuldig. De schuld bestaat er alleen in dat de rechtbank K. gearresteerd heeft op verdenking van schuld en hem zo in een blok probeert te dwingen, vanuit de toren, de wet, macht uitoefenend. Ten tweede komt K. er achter dat deze wet altijd verborgen blijft en wel om de reden dat de wet geen inhoud heeft (en dus niet omdat de wet transcendent zou zijn). Alles van belang, ook de wet, vindt altijd plaats “in the office next door, or behind the door, on to infinity”. (K, p. 45) De wet – ten derde – bestaat eigenlijk alleen in de bekrachtiging ervan: in het straffen van de 'schuldige'. Dit is ook terug te zien in *In de strafkolonie* waar de veroordeelde de reden van zijn veroordeling niet kent, maar zijn vonnis door een machine in zijn rug wordt gekerfd: de wet krijgt pas inhoud in het straffen, in de uitvoering. “[T]he law is confused with that which the guardian [uit *Voor de Wet*, DJW] utters, and the writings precede the law, rather than being the necessary and derived expression of it.” (K, p. 45) Nu is de vraag hoe dit kan: hoe kan het dat de wet zich altijd ergens anders bevindt en weinig te maken lijkt te hebben met rechtvaardigheid? Deleuze & Guattari antwoorden – hier zijn we aangekomen bij de verschuiving: “where one believed there was the law, there is in fact desire and desire alone. [decursivering: DJW] Justice is desire and not law.” (K, p. 49) Verlangen moet hier vanzelfsprekend in een andere dan reguliere manier worden opgevat. Denk hierbij aan de verlangensmachines: verlangen is hetgeen iets – een lichaam²⁹ – met iets anders – een ander lichaam – verbindt.

Welke dingen wijzen er in Kafka's werk op dat rechtvaardigheid inderdaad verlangen is? Ten eerste zagen we al dat de personages zich in series verspreiden; ze maken steeds

29 Lichaam hoeft hier geen menselijk lichaam te betekenen, maar kan ook een 'object' zijn of iets als de rechtbank, een object, een samenleving, etc. (DC, p. 194-195)

nieuwe verbindingen waardoor uit de segmenten waar ze in zitten ontsnapt kan worden. Deze verbindingen zijn dus overal: het verlangen is overal. Gegeven rechtvaardigheid als verlangen, wordt ook meteen duidelijk hoe het kan dat “[e]veryone in fact is a functionary of justice” (K, p. 49): iedereen heeft of volgt zijn verlangen. Ten tweede bevat het boek van de rechter alleen maar “obscene pictures” (K, p. 49): het wetboek is een pornografisch boek.

In welke zin is dit verlangen anders dan de wet? Nu, het verlangen staat, in tegenstelling tot de wet niet 'vast'. Alles wat er bij de rechtbank gebeurt heeft een arbitrair karakter: “The judges act and reason 'like children.' (...) Titorelli paints the allegory of it [justice, DJW] as a blind fortune, a winged desire.” (K, p. 49) Het verlangen gaat overal heen. Dat is ook de reden dat de wet niet bereikbaar is en zich steeds ergens anders bevindt: wat van belang is, komt via het verlangen altijd ergens anders terecht, 'in de kamer hiernaast'. Waarom er geen sprake kan zijn van schuld is nu ook duidelijk: waarover valt nog te oordelen als de wet bestaat in de rechtvaardigheid en de rechtvaardigheid alleen bestaat als een proces van verlangen? We zagen dat de rechtbank K. door hem te arresteren alleen probeert te beperken: de rechtbank probeert K's verlangen vast te zetten door deze te laten representeren door advocaten. Maar “[h]e will find justice only by moving, by going from room to room, by following his desire.” (K, p. 50) In tegenstelling tot waar de rechtbank K. toe verleidt, moet K. zijn verlangen *zelf* volgen en zelf de verbindingen leggen tussen de segmenten. Alleen zo kan hij de deterritorialiserende beweging van de series maken. (In *Het Slot* is de focus op het leggen van verbindingen nog duidelijker, aangezien daar K's enige doel is “to establish or maintain 'contact' with the Castle”. (K, p. 52)) Terugkerend naar de vraag waar de vrouwen mee in verbinding staan, is nu te zien dat het verlangen dat deze vrouwen opwekken hen zo bijzonder maakt. Ze erotiseren hun segment en brengen dit segment op deze manier in verbinding met andere segmenten en laten K. zo van segment naar segment gaan. De 'essentie' waarmee de vrouwen in verbinding staan is dus niet de rechtbank of het kasteel, maar de immanentie van het verlangen, waarmee ze in verbinding staan door hun eigen erotiserende kracht. (K, p 68)

De volgende vraag is wat deze beweging van kamer naar kamer hem wat betreft de rechtszaak, waar hij natuurlijk nog steeds in verwickeld is, uiteindelijk brengt. Gezien het feit dat het volgen van het verlangen een continu proces is dat nooit ophoudt – K. kan altijd naar een volgende kamer gaan om zijn verlangen te volgen – lijkt deze optie niet erg veelbelovend. Deze weg leidt tot een voortdurende vertraging: er wordt nooit een oordeel geveld, K. blijft

steeds segment met segment verbinden. Dit (*unlimited postponement*) is een van de drie mogelijkheden die de schilder Titorelli schetst in *Het Proces*: “definite acquittal, ostensible or superficial acquittal, and unlimited postponement.” (K, p. 51) Het schetsen van deze mogelijkheden, maakt Titorelli tot de unieke figuur in Kafka's romans die we eerder de bijzondere, als verbinder functionerende, serie van de artiest noemden. Deze laatste mogelijkheid (voortdurende vertraging) hebben we dus reeds besproken: de proliferatie van series. De eerste mogelijkheid is de werkelijke vrijspraak, waarvan Titorelli zegt dat hij nooit voorkomt: vrijspraak is onmogelijk. Dat is begrijpelijk als we bedenken dat vrijspraak zou inhouden dat het verlangen stopt, geen verbindingen meer kan maken, terwijl dat juist is wat verlangen altijd doet. Schijnbare vrijspraak, de tweede mogelijkheid, hebben we zien voorbijkomen in de brieven en in de dierenverhalen. Dit is het geval waarin voor even een vrijspraak lijkt te zijn, maar die weer op zichzelf terugslaat: er is een oscillatie tussen twee polen. “[A] pole of escape in response to a pole of repression, a period of crisis for a period of compromise.” (K, p. 51) In de brieven zijn dit de polen van schuld en onschuld, in de verhalen de polen van mens en dier en ook in de eerste toestand zijn deze polen terug te vinden.³⁰ De brieven en verhalen zijn een *poging tot* een definitieve vrijspraak, maar deze lijn is onmogelijk te volgen. In de romans komt Kafka er dus toe een hele andere weg in te slaan; die van de ongelimiteerde vertraging. (K, p. 51-52)

Aldus de verschuiving van de transcendentie van de wet naar de immanentie van verlangen. Door deze immanentie is er geen sprake meer van de oude polen: overal is verlangen, alles staat direct met elkaar in verbinding, wat meteen de proliferatie van series mogelijk maakt.

Aan de eerste toestand waren de begrippen gelimiteerd, discontinu, verwijderd, circulair en oneindig verbonden. Aan de tweede toestand is een vergelijkbare set begrippen verbonden. Ten eerste ongelimiteerd en continu: het ongelimiteerde uitstel zorgt ervoor dat de beweging van K., van het verlangen, steeds doorgaat en segmenten aan elkaar verbindt. Deze segmenten zijn, in tegenstelling tot de blokken, niet verwijderd maar aangrenzend. Er zijn overal aangrenzende (achter)deuren, zoals op de afbeelding van de tweede toestand is te zien. Zo leidt een klein deurtje op de kamer van Titorelli naar een van de griffieburelen aan de andere kant van de stad en leidt de deur van een rommelkast in de bank naar een plek waar twee ambtenaren van de rechtbank gestraft worden. (K, p. 73) Alle segmenten, hoe ver ze ook

30 “[It] opposes law to desire, as body is opposed to spirit, as form is opposed to matter”. (K, p. 52)

van elkaar af lijken te zijn, zijn met elkaar verbonden. Gezien deze opdeling in segmenten – en alleen segmenten, zonder transcendentie – is deze tweede toestand ook eindig: K. komt niet in een oneindige circulatie terecht, maar gaat van segment naar segment. De circulariteit uit de eerste toestand is hoogstens nog in beperkte zin aanwezig *binnen* de segmenten, “a residue of the apparent acquittal.” (K, p. 52) Ten slotte is de tweede toestand in-de-verte (*faraway*) in plaats van verwijderd³¹. Hiermee doelen Deleuze & Guattari op het aspect van de hal. Van het ene segment moet je door de hal naar het andere segment (tenzij je de achterdeur neemt, dan zijn alle kamers aangrenzend). Dit weerspiegelt de overbrugbare, maar zeer grote, afstand tussen de verschillende segmenten vanuit een bepaalde optiek. De bank, de rechtbank en de familie lijken geheel andere werelden (totdat je de aangrenzendheid ontdekt).³² Het moet opgemerkt worden dat het hier niet gaat om de concrete afstand tussen de segmenten/blokken. De termen 'verwijderd' (in de eerste toestand door de afscheidingen) en 'in-de-verte' (in de tweede toestand door de hal) zijn vooral conceptueel verschillend (“It has nothing to do with the words; we could have chosen others”. (K, p. 76)). Het verschil tussen de twee toestanden dat ze met deze termen willen aanduiden, is het verschil tussen een beweging die circulair is (denk aan de polaire opposities: een punt dat over een cirkel beweegt nadert alle andere punten en verwijderd zich ervan) en een beweging op een lijn (denk aan de hal als een lijn; twee punten op een lijn kunnen, letterlijk, oneindig ver van elkaar verwijderd zijn, maar ze zijn aangrenzend door hun plaats op diezelfde lijn (de achterdeuren)). Zoals de eerste toestand gekenmerkt werd door de paranoia-wet, wordt de tweede toestand gekenmerkt door de schizo-wet (*schizo-law*). Schizo(freen) omdat er geen centrum is; alles schiet overal heen en verbindt alles met alles. Samenvattend zijn de begrippen van de tweede toestand – die van de schizo-wet: ongelimiteerd, continu, in-de-verte, aangrenzend en eindig. (K, p. 75-77)

Tot zover zijn de twee toestanden grotendeels los van elkaar besproken. We zagen al wel dat de transcendentie van de wet *eigenlijk* de immanentie van verlangen is – dat is ook waar K. gedurende het boek steeds meer achter komt. Dat betekent echter niet dat de transcendentie van de wet 'niet waar' is. Net als schuld, is de transcendentie van de wet

31 De begrippenparen waaraan hier eigenlijk gerefereerd wordt zijn: in-de-verte & aangrenzend en verwijderd & dichtbij. (K, p. 75)

32 Deleuze & Guattari noemen *Het dichtstbijzijnde dorp* als voorbeeld van dit in-de-verte zijn: het aangrenzende dorp is zo ver weg dat “de tijd van het gewone, gelukkig verlopende leven voor zo'n rit bij lange na niet toereikend zou zijn”. (VW, p. 792) Het aangrenzende is ook in-de-verte.

aanwezig in het werk van Kafka³³, maar louter als een “superficial movement” (K, p. 45): deze thema's zijn zeker aanwezig maar functioneren niet zoals het verlangen en het assemblage functioneren. Ze functioneren om het verhaal op gang te krijgen, maar moeten vervolgens wel in verband worden gebracht met de ontdekking die K. doet: de immanentie van verlangen. In zekere zin bestaan de eerste en de tweede toestand – de paranoia-wet en de schizo-wet – tegelijkertijd. Enerzijds zit het verlangen vast in een bepaald segment, een blok – geterritorialiseerd. Anderzijds deterritorialiseert het verlangen door steeds nieuwe segmenten te maken en zo een vluchtlijn te vinden, “finding a way out”. (K, p. 59)³⁴ De blokken van de eerste toestand herschikken zich in de tweede toestand in een rechte lijn in plaats van in een cirkel en raken vervormd door de aangrenzende achterdeuren. (K, p. 72-74) De twee toestanden zijn in de romans met elkaar verweven: in afwisselende mate heeft op bepaalde plaatsen de architectuur van de eerste toestand de overhand en op andere plaatsen die van de tweede toestand. Hierin zijn gradaties te ontdekken in de mate van de aanwezige deterritorialiserende kracht: een deconstructie van het assemblage. Op het moment dat een segment namelijk volmaakt segmentaliseert en zo een proliferatie en dus een deterritorialisatie op gang brengt, kan door dit segment het bestaande assemblage wijzigen. Dit was ook de manier waarop het assemblage van de concrete samenleving door Kafka in zijn romans tot een nieuw assemblage wordt gemaakt (met opnemings van het oude) door de versnelde segmentalisatie. De segmentalisatie ontmantelt het assemblage, maakt nieuwe verbindingen en construeert een nieuw assemblage.

Wat zorgt er dan voor dat een segment kan segmentaliseren? En wat zorgt ervoor – het tegendeel – dat het een blok wordt of blijft? Op de laatste pagina's noemen Deleuze & Guattari een viertal criteria, die ook uit het voorgaande (inclusief de dierenverhalen en brieven) zijn af te leiden en hier bij wijze van samenvatting zullen worden aangehaald.

Ten eerste: in hoeverre kan het assemblage zonder een transcendente wet – een toren? “For example, can the familial assemblage do without a triangulation”? (K, p. 87) Op het moment dat de polaire opposities niet meer nodig zijn, kan een blok zich tot een segment

33 “We could say that law, guilt, interiority are everywhere.” (K, p. 45)

34 “Finding a way out, precisely a way out, in the discovery that machines are only the concretions of historically determined desire and that desire doesn't cease to undo them (...) (the struggle against capitalism, fascism, bureaucracy – a struggle much stronger than if Kafka had spent his time on a critique).” (K, p. 59) Vergelijk §4.1 over de molaire staat als een 'momentane actualisering' die kan veranderen op het moment dat er nieuwe verbindingen worden gemaakt.

omvormen en een segment zich segmentaliseren. We zagen bijvoorbeeld hoe Kafka de driehoeken aan het begin van de romans al omvormt en steeds laat veranderen. (K, p. 86-87)

Ten tweede: met welk *soort* segmentalisatie hebben we te maken: langzaam of snel en met sterk gelimiteerde segmenten (blokken) of niet? “The more the segments are hard or slow, the less the assemblage is capable of effectively fleeing and following its own line of escape”. (K, p. 87) De gecreëerde segmenten moeten niet heel gesloten zijn, maar juist 'zacht' genoeg om weer nieuwe verbindingen te maken en de proliferatie snel door te zetten. Bij de verhalen zagen we dat deze proliferatie niet geheel slaagde, omdat deze de gewezen lijn niet kon volgen – nog te vast in een oppositie als mens-dier, of niet in staat (snel) te segmentaliseren door een abstracte machine. “In this case, the assemblage functions only as an indication rather than as a real, concrete assemblage.” (K, p. 87)

Ten derde: in hoeverre is het assemblage in staat “to overflow its own segments – that is, to spread over the line of escape and expand over the field of immanence?” (K, p. 87) De segmentalisatie van het assemblage kan nog steeds op zijn eigen manier de immanentie segmentaliseren en zo een nieuwe transcendentale wet instellen met de bijbehorende driehoeken en opposities. “[Y]et [the assemblage can, DJW] be oppressive and exercise a power that is great”. (K, p. 88) Ze identificeren dit bijvoorbeeld in het einde van *Het Proces*, waar door de executie van K. de segmentalisatie noodzakelijkerwijs stopt. De vraag hier is dus in hoeverre het assemblage als geheel kan versmelten met het immanentieveld: in hoeverre blijft het assemblage een abstracte machine zoals, in grote mate, de machine in *In de strafkolonie*, en in hoeverre kan het aansluiten op de concrete werkelijkheid en zo de segmenten laten versmelten – het verlangen deterritorialiseren? (K, p. 87-88)

Ten vierde: in hoeverre is een literaire machine – bijvoorbeeld Kafka's werk en Kafka zelf, beide deel van de machine, of elke andere literaire machine (Proust, Dickens, etc.) – in staat zich om te vormen tot een assemblage zoals in de afgelopen pagina's is beschreven? (K, p. 88)

4.2.5 Minoriteitsliteratuur: deterritorialisatie, politiek & collectiviteit

Dit vierde criterium bevat eigenlijk de vraag of de literaire machine een minoriteitsliteratuur (*minor literature*) is, want dat is uiteindelijk waar het in *Kafka* om draait – niet voor niets is de ondertitel van *Kafka: Toward a Minor Literature*. We zullen snel genoeg zien dat de aspecten van Kafka's werk die eerder beschreven zijn, stuk voor stuk aspecten zijn van zo'n

minoriteitsliteratuur. Nu, wat *is* een minoriteitsliteratuur? Om het meest voor de hand liggende misverstand uit de weg te ruimen: het heeft niets te maken met de literatuur van een getalsmatige minderheid. Wat heeft het dan wel met minoriteit/minderheid te maken? Nu, Deleuze & Guattari onderscheiden molaire minoriteiten/minderheden en moleculaire minoriteiten/minderheden. De molaire variant is min of meer wat we in het dagelijks taalgebruik onder minderheid verstaan. Bij de moleculaire variant spreken ze ook wel van een minoritair-woorden. Zoals we ook bij het dier-woorden zagen, behelst dit een *worden* en geen reterritorialisatie in een polaire oppositie als minderheid-meerderheid zoals de molaire minoriteit dat wel doet: ook een (molaire) meerderheid kan minoritair worden. (DC, p 224-228; 233-235) Een minoriteitsliteratuur is dus geen literatuur van een molaire minoriteit, maar een literatuur van een moleculaire minoriteit. Het is iets nieuws scheppen binnen een bestaand territorium: “that which a minority constructs within a major language.” (K, p. 16) Dit zijn nog vrij algemene bewoordingen, maar Deleuze & Guattari specificeren in hun boek drie kenmerken van minoriteitsliteratuur.

Het eerste kenmerk is de tot op grote hoogte gedeterritorialiseerde taal van deze literatuur. De taal van Kafka is het Duits van een Tsjechische, van het platteland in de stad Praag belande, Jood. Hier zijn al verschillende deterritorialisaties – in verschillende gradaties – te zien (platteland, Jood, Praags Duits) en inderdaad schijnt het Praagse Duits een vrij magere taal te zijn geweest. Wat Kafka doet met deze taal, is niet de aanwezige soberheid heroveren door het gebruik van metaforen en allegorieën (we zagen al dat Kafka niet representeert of metaforen gebruikt – “Language stops being representative in order to now move toward its extremities or its limits. [decursivering: DJW]” (K, p. 23)), maar deze soberheid nog verder vergroten. Vergelijkbaar met wat er bij het machinische assemblage gebeurde, neemt Kafka de bestaande taal en voert de aanwezige lijn nog veel verder. Hierbij speelt het Jiddisch dat hij als Jood kent een belangrijke rol. Hij gebruikt het Jiddisch niet om een territorium voor de Joden te stichten (getuige zijn afkeer van het Zionisme), maar als “a nomadic movement of deterritorialization that reworks the German language.” (K, p. 25) Het Jiddisch is namelijk “a language that is lacking a grammar and that is filled with vocables that are fleeting” (K, p. 25) wat Kafka als het ware de weg toont hoe hij het Praagse Duits nog verder kan versoberen en zo deterritorialiseren tot hij “his own language” (K, p. 26) heeft gemaakt. (K, p. 23-26) Er zijn dan ook weinig interpreten die de juridische soberheid van Kafka's taal niet hebben opgemerkt en menig lezer zal een tekst van Kafka onmiddellijk

herkennen door deze merkwaardige taal.

Het tweede kenmerk is dat alles in deze literatuur politiek is. Dit wordt gecontrasteerd met een literatuur die gaat over individuele belangen, waarbij de politieke en sociale werkelijkheid “[serve] as a mere environment or a background”. (K, p. 17) Een minoriteitsliteratuur is niet zo'n 'intiem schrijven'; in een minoriteitsliteratuur wordt bij elk individueel probleem meteen verbindingen gemaakt met achterliggende, politieke problemen. Zo verbindt Kafka in zijn brieven al de driehoek van de familie aan grotere, achterliggende driehoeken, waarvan de familiale driehoek slechts een oppervlakte-verschijnsel is. Ook in de revolutie die hij in zijn werk start – het voorspellen van de diabolische krachten door de versnelde segmentalisatie – zien we dit politieke terugkomen: door het aangesloten zijn op het concreet bestaande assemblage wordt alles politiek in Kafka. (K, p. 17;41-42) Deleuze & Guattari citeren hier Kafka's dagboeken:

What in great literature goes on down below, constituting a not indispensable cellar of the structure, here takes place in the full light of day, what there is a matter of passing interest for a few, here absorbs everyone no less than as a matter of life and death. (Kafka, *Diaries*, 25 December 1911, 194 geciteerd in K, p. 17)

Het derde kenmerk is dat alles in deze literatuur collectief is. Dit hangt samen met het tweede kenmerk: “[t]he political domain has contaminated every statement”. (K, p. 17) De rol van literatuur is volgens Deleuze & Guattari een collectieve rol, aangezien deze collectiviteit “is 'often inactive in external life and always in the process of break-down””. (K, p. 17) En opnieuw worden Kafka's dagboeken geciteerd: “literature is less a concern of literary history, than of the people.” (Kafka, *Diaries*, 25 December 1911, 193 geciteerd in K, p. 93) Kafka's literatuur vervult deze rol dan ook in de zin dat hij een revolutionaire machine maakt. Het gaat er hier niet om dat de collectiviteit van deze machine inhoudt dat ze een groep in de bevolking – een collectief – zou vertegenwoordigen. Het collectief hoeft nog niet eens te bestaan (door het voorspellende karakter van Kafka's literaire machine zien we dat hij wel is gaan bestaan). De kern is dat de uitspraken van de literatuur niet meer te herleiden zijn tot een subject. In de brieven zagen we hiervan de opmaat: de verdubbeling van het subject (het subject van verkondiging en het subject van het verkondigde) en de omdraaiing daarvan. In de romans zijn dit de uitspraken van het assemblage zelf: “The letter K no longer designates a narrator or a

character but an assemblage.” (K, p. 18) Ook al is het Kafka die alleen schrijft, elke uitspraak

occurs necessarily as a function of a national, political, and social community, even if the objective conditions of this community are not yet given to the moment except in literary enunciation. (K, p. 84)³⁵

Deterritorialisatie, politiek en collectiviteit zijn dus, aldus Deleuze & Guattari, overal te vinden in Kafka's werk, waarmee zijn literatuur te karakteriseren is als een minoriteitsliteratuur: “that is just what he did, that is precisely his continuous oeuvre.” (K, p. 88)

35 Het is echter niet zo dat daarom het assemblage het subject van verkondiging wordt, of dat “this collectivity that is not yet constituted (...) will in turn become the true subject of enunciation”. (K, p. 84) Veeleer, *is* het assemblage (onder andere) een assemblage van verkondiging, waarmee de uitspraken “exist only as the gears and parts of the assemblage (not as effects or products).” (K, p. 84) Het idee van 'iets' dat uitspraak x doet moet dus worden losgelaten: “we don't believe that the statement can be connected to a subject.” (K, p. 83)

5. Kafka na *Kafka*

Nu de hoofdlijnen van *Kafka* zijn geschetst kunnen we terugkeren naar de oorspronkelijke vraag van dit traktaat: waar in het veld van interpretaties zijn Deleuze & Guattari te plaatsen? Doen ze iets compleet nieuws of vullen ze de rij bestaande interpretaties slechts aan?

Om *Kafka* te evalueren kunnen we verschillende wegen bewandelen. Ten eerste kunnen we *Kafka* naast Kafka zelf en andere Kafka-interpretaties leggen en ons afvragen wat Deleuze & Guattari gemist hebben. Dit is de weg van de kritiek. Dan kunnen we ons bijvoorbeeld afvragen of Kafka wel zo'n vrolijk auteur is als Deleuze & Guattari ons wil laten geloven. Is de *Brief aan de Vader* echt een soort trucje van Kafka om aan de Oedipale driehoek te ontsnappen? Is Kafka niet gewoon een gevoelige jongeman die door een autoritaire, pedagogisch onkundige vader in zijn jeugd psychische schade heeft opgelopen die hij met deze brief bespreekbaar wil maken? En zo verder. Hoe terecht deze opmerkingen ook zijn, blijft het de vraag of deze kwesties hier relevant zijn: is het zinnig om Deleuze & Guattari, die een nieuwe, rizomatische, manier van denken proberen te introduceren, te benaderen met de criteria van de oude manier van denken? Dat is geen eenvoudige vraag. Zonder deze vraag expliciet te beantwoorden zal ik me hier, gezien de aard van het rizomatische denken, niet toeleggen op *louter* een kritiek. Dit denken dat Deleuze & Guattari voorstaan keert zich namelijk expliciet tegen de kritiek zonder constructief, scheppend moment:

To criticize is only to establish that a concept vanishes when it is thrust into a new milieu, losing some of its components, or acquiring others that transform it. But those who criticize without creating, those who are content to defend the vanished concept without being able to give it the forces it needs to return to life, are the plague of philosophy. All these debaters are inspired by *ressentiment*. (Deleuze & Guattari, 1994, p. 28-29)

Kortweg: zolang een kritiek van de concepten die bekritiseerd worden geen nieuwe concepten smeedt, blijft het een lege exercitie. Laten we deze kritiek als creatie van concepten de weg van de rizomatiek noemen. Ook aan deze tweede weg wil ik me hier niet wagen. In plaats daarvan, zal ik *Kafka* evalueren door te kijken naar de criteria die Deleuze & Guattari zelf geven voor een geslaagde filosofie en vervolgens bekijken hoe anders dit nu uiteindelijk is van het werk dan (andere) Kafka-interpreten.

Wat vinden Deleuze & Guattari zelf van hun arbeid? Ze lijken van mening te zijn dat ze iets nieuws doen, voornamelijk in de zin dat ze Kafka niet interpreteren – “to say that this means that”

(K, p. 7) – maar bekijken hoe de elementen in zijn werk *functioneren*. Geheel in lijn met hun filosofie, wordt op deze manier ook van Kafka een machine, “a machine-man” (K, p. 7), gemaakt. In plaats van te interpreteren, maken Deleuze & Guattari een topografie van het rizoom dat Kafka's werk is:

We will be trying to discover what other points our entrance connects to, what crossroads and galleries one passes through to link two points, what the map of the rhizome is and how the map is modified [sic] if one enters by another point. (K, p. 3)

Waar ze zich hiermee tegen afzetten zijn de interpreten die Kafka ergens in willen plaatsen, of om het in hun terminologie te zeggen: in een segment territorialiseren. Bijvoorbeeld door Kafka's werk Oedipaal te maken, of het in het licht te zien van Kafka als Jood. Tegelijkertijd menen ze dat hun topografie niet meer is dan een experimentatie: ze kiezen één bepaalde ingang van het rizoom terwijl er legio ingangen zijn. Dit lijkt te impliceren dat in navolging van Deleuze & Guattari nog vele topografieën gemaakt kunnen worden.³⁶ Ze zeggen dan ook dat deze veelheid aan topografieën “prevents the introduction of the enemy” (K, p. 3), namelijk de (vastleggende) interpretatie.

Tot zover de antwoorden van Deleuze & Guattari zelf. Wat kunnen we daarover zeggen? Laten we eerst bekijken welke ingang er dan in *Kafka* wordt gekozen. Op de derde pagina van de tekst wordt dit al duidelijk: de ingang van het gebogen of geheven hoofd (*bent head, straightened head*). Dit gebogen hoofd is verbonden aan “a blocked, oppressed or oppressing, neutralized desire, (...) territoriality or reterritorialization.” (K, p. 5) Het geheven hoofd is verbonden aan “a desire that straightens up or moves forward, and opens up to new connections, deterritorialization.” (K, p. 5) De eerste toestand, die van de paranoia-wet, en de tweede toestand, die van de schizo-wet, zijn hier bijna exact in terug te herkennen. Ook in Deleuze & Guattari's behandeling van de brieven en de verhalen is steeds deze spanning te vinden tussen territorialisatie en deterritorialisatie, tussen een gesegmenteerd verlangen en een verlangen dat verbinding na verbinding maakt. Een spanning (tegenstelling, zo je wilt) aan de hand waarvan het functioneren van de elementen in de brieven en verhalen en de brieven en verhalen zelf worden bekeken. De ingang die ze kiezen aan het begin van hun boek, is dus inderdaad zeer bepalend te noemen voor de manier waarop de rest van het boek zich ontvouwt, zoals Deleuze & Guattari zelf al beweerden.³⁷

36 Waarbij geen topografie beter is dan een andere topografie: er zijn geen centrale posities in het rizoom. “We will enter, then, by any point whatsoever; none matters more than another, and no entrance is more privileged”. (K, p. 3)

37 In vrijwel elk hoofdstuk wordt deze ingang (gebogen hoofd-geheven hoofd – of het verwante tweetal portret-

Met dit gegeven blijft het de vraag in hoeverre *Kafka* werkelijk ontsnapt aan het 'gevaar' ook een interpretatie te zijn en dus wel of niet iets volkomen nieuws is in de Kafka-literatuur. We zagen Deleuze & Guattari's behandeling van de niet-creatieve kritiek. Om te bekijken in hoeverre ze zich hier zelf schuldig aan maken citeer ik hier twee gevallen (er zijn er meer) waarbij Deleuze & Guattari hun pijlen op interpretaties of anderen richten:

The three worst themes in many interpretations of Kafka (...) are connected to all the stupidities that have been written about allegory, metaphor, and symbolism in Kafka. (K, p. 45)

Psychoanalysis (...) understands nothing (...) [and] since psychoanalysis also doesn't understand anything about masochism, we don't have to worry too much about that either. (K, p. 66)

De toon is weinig subtiel te noemen. Maar de concepten die hier bekritiseerd worden, worden wel steeds tot iets nieuws gemaakt. De drie meest voorkomende thema's worden geïdentificeerd als oppervlakte-effecten van drie andere thema's en krijgen zo een andere betekenis door deze verbinding met het assemblage. Het masochisme van de psychoanalyse wordt vervangen door een ander (omgevormd) masochisme; een uitweiding over Sacher-Masoch volgt. Tot een echte kritiek in de klassieke zin komen Deleuze & Guattari dus niet: ze hameren de oude concepten vlug de grond in, maar slaan dan aan het omsmelten van de vernielde concepten.

Is dat voldoende om, zoals Deleuze & Guattari dat willen, te ontsnappen aan interpretatie? We noemden zonet de veelheid van ingangen en corresponderende topografieën die door het rizoom mogelijk wordt gemaakt. Deze veelheid is van belang bij het beantwoorden van bovenstaande vraag. Deleuze & Guattari schrijven: "Only the principle of multiple entrances prevents the introduction of the enemy, the Signifier and those attempts to interpret a work [Kafka's, DJW] that is actually only open to experimentation." (K, p. 3) Dus zonder de mogelijkheid van meerdere ingangen, schrijven Deleuze & Guattari 'gewoon' een interpretatie, leggen ze Kafka opnieuw vast. Dan wordt de vraag: zijn er andere ingangen denkbaar? Ze beweren aan het begin van *Kafka* dat ze zullen kijken hoe andere ingangen de topografie vervormen, maar aan iets dergelijks komen ze uiteindelijk niet toe: er is vrijwel niets te vinden in *Kafka* dat niet uiteindelijk in het teken staat van de (mislukte dan wel gelukte) constructie en destructie van het assemblage.³⁸ Daarbij komt dat door

geluid) dan ook op de een of andere manier genoemd.

38 De uitweiding over het homoseksuele verlangen (en tevens de erotische driedeling dienstmeid-zus-hoer), zou

de toon die Deleuze & Guattari aanslaan als het gaat om invalshoeken (ingangen) die niet de hunne zijn, de mogelijkheid van een andere ingang lijkt te verdwijnen. Zou immers een 'stupiditeit' als de transcendentie van de wet geen ingang kunnen zijn? Of de psychoanalyse?³⁹

De polemische stijl van Deleuze & Guattari verleidt de lezer om hun ingang in het rizoom als een geprivilegieerde (of als de enige) te zien. Komt dat doordat we vastzitten in arboreske denkstructuren? Indien dat het geval is, hadden Deleuze & Guattari beter hun best mogen doen om andere topografieën of de mogelijkheid daartoe te laten zien. Of doordat Deleuze & Guattari eenvoudigweg glashard hetgeen ontkennen waarmee ze niet geassocieerd willen worden, om vervolgens verder te gaan met wat ze toch al deden? De mate waarin er ruimte wordt open gehouden voor alternatieve topografieën is hoe dan ook discutabel. En hiermee is ook de mate waarin *Kafka* volgens de maatstaven van Deleuze & Guattari zelf een experimentatie is – iets compleet nieuws – in tegenstelling tot een interpretatie onder interpretaties, discutabel.

Aangenomen dat *Kafka* ook voor een deel interpretatie is, wat is dan de waarde van deze interpretatie-experimentatie? Is het überhaupt van belang of *Kafka* een interpretatie is of niet? Om tot de kern te komen: wat maakt een filosofie of een filosofische tekst geslaagd? Nemen we de visie van Deleuze & Guattari op filosofie over, dan moet filosofie iets nieuws scheppen, een probleem oplossen, alles behalve luchtfietsrij zijn. Dat wil zeggen: je moet er iets mee *kunnen* – nieuwe dingen maken door nieuwe verbindingen te leggen.⁴⁰ Filosofie moet iets aanrichten. (DC, p. 43-44) Wat richt *Kafka* aan? Slaagt het erin ons nieuwe verbindingen te laten maken, waardoor Kafka niet meer Kafka is? Ik meen dat op beide vragen het antwoord ja is. Na het lezen van *Kafka* wordt elke lectuur van Kafka's werken onwillekeurig met het boek van Deleuze & Guattari in verband gebracht. Dingen die eerst triviaal leken, blijken ook knooppunten te zijn in het netwerk; alles raakt verbonden met alles – een rizoom. In tegenstelling tot (andere) interpretaties die eerder hier en daar een element in Kafka ophelderden – 'dit zou wel eens dit kunnen zijn/betekenen' – graaft *Kafka* veel dieper. Deleuze & Guattari leggen een (let wel: *een*) functioneren van Kafka's werk bloot dat inderdaad overal in zijn verhalen en romans te bespeuren is. De beschreven werking van de brieven, de verhalen, het assemblage, de abstracte machines, de verdubbelingen, het verlangen enzovoorts,

hierop een uitzondering kunnen zijn. Mocht dit inderdaad een ingang zijn die ze erkennen, dan wordt dit echter niet met zoveel woorden gezegd, noch wordt de vervorming van de topografie in enige zin uitgewerkt.

39 Natuurlijk blijft dan de eis staan dat Kafka's werk benaderd wordt als een rizoom: de experimentatie zal moeten kijken hoe elementen *functioneren* binnen Kafka's werk in plaats van te zeggen wat ze 'zijn'. Dan wordt het de vraag of dat kan? (Functioneert er überhaupt wel iets in de psychoanalyse?)

40 'Nieuwe dingen maken': zie §4.1 voor de verandering van molaire eenheden door moleculaire verbindingen.

zijn stuk voor stuk zaken waarmee de lezer van Kafka aan de slag kan gaan. Het verhaal van de aap en de academie wordt ineens begrijpelijk in een groter geheel. We lezen in dit verhaal een zoektocht naar deterritorialisatie – ongesegmenteerd verlangen. We lezen van de vijf verschillende kamers waarin de aap zijn leermeesters heeft geplaatst en waartussen hij heen en weer springt en denken onmiddellijk aan de segmenten en blokken. Van welke architectuur is hier sprake? Wanneer houdt de aap op zijn verlangen te volgen? Enerzijds valt alles na het lezen van *Kafka* op 'zijn plek', anderzijds zet het boek aan tot het maken van nieuwe verbindingen, tot nog dieper het hol, het rizoom, in graven. Dus: is het boek van Deleuze & Guattari filosofisch geslaagd? Ja. In deze zin, in de letterlijke diepgravendheid van hun interpretatie-experimentatie, hebben Deleuze & Guattari in *Kafka* toch zeker iets revolutionairs gedaan: na *Kafka* zal Kafka nooit meer dezelfde zijn.

Literatuurlijst

- Adorno, T. (1953) Aantekeningen bij Kafka. In Bogman, S., Kempen van, Y. et al. (red.) (1987) *Proces-verbaal van Franz Kafka* (p. 52-84). Nijmegen: Sun.
- Arendt, H. (1944) Franz Kafka: A Revaluation. *Partisan Review*, 11(2), p. 412-422.
- Barthes, R. (1977) The Death of the Author. <http://www.deathoftheauthor.com/>.
- Benjamin, W. (1934) Franz Kafka. Bij zijn tiende sterfdag. In Bogman, S., Kempen van, Y. et al. (red.) (1987) *Proces-verbaal van Franz Kafka* (p. 23-51). Nijmegen: Sun.
- Benjamin, W. (2007) *Illuminations*. New York: Schocken Books.
- Bogman, S., Kempen van, Y. et al. (red.) (1987) *Proces-verbaal van Franz Kafka*. Nijmegen: Sun.
- Brogue, R. (2003) *Deleuze on Literature*. London: Psychology Press.
- Brinkley, R., Deleuze, G., Guattari, F. (1983) What Is a Minor Literature? *Mississippi Review*. 11(3), p. 13-33.
- Bryant, L. (8 oktober 2008) Deleuze on Assemblages. <https://larvalsubjects.wordpress.com/2009/10/08/deleuze-on-assemblages/>.
- Bryant, L. (20 februari 2011) Two Types of Assemblages. <http://larvalsubjects.wordpress.com/2011/02/20/two-types-of-assemblages/>.
- CRMEP (Centre for Research in Modern European Philosophy) & Kingston University's Faculty of Arts and Social Sciences. (17 juni 2013) Subject of the Enunciation/Subject of the Statement. <http://cahiers.kingston.ac.uk/concepts/subject-of-the-statement-enunciation.html>
- Deleuze, G. & Guattari, F. (1975) *Kafka: Pour une Litterature Mineure*. Paris: Les Éditions de Minuit.
- Deleuze, G. & Guattari, F. (1986) *Kafka: Toward a Minor Literature*. Minneapolis: University of Minnesota Press.
- Deleuze, G. & Guattari, F. (1994) *What is Philosophy?* New York: Colombia University Press.
- Derrida, J. (1992) Before the Law. In D. Attridge (red.), *Acts of Literature* (p. 181-220). London: Routledge.
- Gray, R. (red.) (2005) *A Franz Kafka Encyclopedia*. Westport: Greenwood Publishing Group.
- Heidegger, M. (1949) *Einleitung zu: "Was ist Metaphysik?"* in Heidegger, M. (2004) Gesamtausgabe 9, Wegmarken (p. 365-383).

Kafka, F. (1970) *Letter to his father Brief an den vater*. (3e druk) New York: Schocken Books.

Kafka, F. (2009) *Franz Kafka: Verzameld Werk*. (19e druk) Amsterdam: Querido.

Koelb, C. (1987) Kafka: Toward a minor literature (review). *Modern Fiction Studies*, 33(2), p. 376-378.

Kundera, M. (1986) *L'art du roman*. Parijs: Gallimard.

Liska, V. (2008) The Gap between Hannah Arendt and Franz Kafka. *Arcadia: International Journal for Literary Studies*, 38(2), p. 329-333.

Moran, B. & Salzani, C. (red.) (2013) *Philosophy & Kafka*. New York: Lexington Books.

Par, A. (red.) (2010) *The Deleuze Dictionary*. Edinburgh: Edinburgh University Press.

Romein, E., Schuilenburg, M. & Tuinen van, S. (red.) (2009) *Deleuze compendium*. Amsterdam: Boom.

The Radgeworks. (27 januari 2010) Kafka: Toward a Minor Literature [Review] : The Radgeworks. <http://www.theradgeworks.co.uk/review/kafka-toward-a-minor-literature/>.

Visscher de, J. (1991) *Franz Kafka: de tragiek van het bestaan*. Kampen: Kok Agora.